

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

РАМАЧ ЯНКО ЮРІЙОВИЧ
(Югославія)

ІСТОРІЯ РУСИНІВ ПІВДЕННОЇ УГОРЩИНИ
(1745-1918)

Спеціальність 07.00.04—історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Ужгород—1995

Робота виконана у Ново-Садському університеті.

Офіційні опоненти:

1. Сливка Юрій Юрійович, доктор історичних наук.
2. Тиводар Михайло Петрович, доктор історичних наук, професор.
3. Данилюк Дмитро Дмитрович, доктор історичних наук, професор.

Провідна організація – Львівський державний
університет ім. І. Франка.

Захист відбудеться 30 червня 1995 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої ради Д 15.01.04 при Ужгородському державному університеті (294000, м. Ужгород, вул. Університетська, 12).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Ужгородського державного університету.

Автореферат розіслано 30 травня 1995 року.

Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради

Матьовка М. П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність проблеми. Створення незалежної Української держави сприяло її культурно-національному відродженню. Це позначилося й у царині історичних наук, зокрема національної історії. Почала друкуватись і перевидаватись спадщина класиків української історіографії, імена і теори яких довгі роки не тільки замовчувались, а і вважались ідейно і національно ворожими. З другої сторони, перед історичною наукою стоїть завдання переоцінювати події і процеси історичного минулого України і українського народу взагалі. Зростає інтерес і до української діаспори та її минулого. Щоправда, українські діаспори і до того часу намагались досліджувати своє минуле, вказуючи на єдність з материком.

Русини в Югославії – найстарша українська діаспора. Якраз в цьому році вони відзначають 250 річницю від свого переселення із Закарпаття у Південну Угорщину (сьогодні Югославія). Ця невелика діаспора, котра нараховує до 20.000 мешканців, від часу свого поселення на простори Південної Угорщини в середині XVIII ст. не порвала зв'язків з своїм рідним краєм, з материком. Вони зберегли свою мову, греко-католицьку віру, народні звичаї, свідомість про своє русько-українське походження. Від самого початку люди зберігали пам'ять про своє минуле, записуючи всі значніші події в свої місцеві хроніки. Вважаємо, що якраз зв'язки русинів Південної Угорщини з русинами-українцями Закарпаття і Галичини у XVIII-XIX ст. допомогли, щоб вони не втратили свій національний ідентитет.

Предмет та хронологічні рамки дослідження вже ясно висловлені у самій назві теми "Історія русинів Південної

Угорщини (1745–1918). Автор намагається дати повну історію русинів Південної Угорщини у згаданому періоді і комплексно досліджує всі сфери суспільно-економічного життя - господарського, церковно-релігійного, культурно-освітнього і національно-політичного. Хронологічні рамки теми дослідження 1747–1918: дослідження починається від часу переселення русинів із Закарпаття у Південну Угорщину (1745 р.) і йде до розвалення Австро-Угорщини (1918 р.), бо тоді змінилися державні кордони і створюються нові держави, а русини Південної Угорщини опинилися у складі Королівства сербів, хорватів і словенців - пізніше Югославії.

Ступінь наукової розробки теми. Хоч існує обширна література присвячена минулому русинів Південної Угорщини від 1745–1918 року, однак ще не написано історичної праці, яка б презентувала повну історію.

Перші записи про русинів Південної Угорщини і їх минуле знаходимо у народних хроніках, які вони писали і зберегли. Перші надруковані відомості про них з'явилися в середині XIX ст. у газеті "Вістникъ для Русинов Австрийской державы", яка друкувалася у Відні для русинів Габсбурзької монархії. Після того вістки і статті про русинів Південної Угорщини були опубліковані у 70-80-х роках XIX століття у руських газетах і часописах у Галичині: "Правда", "Зоря", "Діло".

Перші наукові розвідки про русинів Південної Угорщини були опубліковані у монографіях Бач-Бодрозького комітату авторів Д. Дудаша і С. Боровського, які виходили друком при кінці XIX і на початку XX ст.

У першій половині XX ст. з'являються перші спроби дати науковий огляд минулого русинів у русинських селах у Бачці. Гавриїл Костельник (1886–1948), відомий русинський культурно-освітний діяч, письменник, поет, філософ і теолог, написав хроніку "Liber memorabilium gr. kat. parochii Бачкерестурскей", Бачкерестур (1915) яка залишилась у рукописі, а тільки деякі її частини були опубліковані. Це перше серйозне дослідження історії русинів у Керестурі, яке дає за право вважати Г. Костельника родоначальником історії

русинів Південної Угорщини. В часи між двома світовими війнами були опубліковані статті різних авторів переважно з області церковного і освітнього життя русинів Південної Угорщини, тобто Югославії, найчастіше у календарях ("Руски календар"), які тут друкувались від 1921–1940 року.

Після закінчення Другої світової війни друкувались численні науково-популярні, менше наукові статті, присвячені історії русинів Південної Угорщини. Слід згадати авторів: Євгенія Джуню, Якіма Сабадоша, Онуфрія Тимка. Першу спробу дати повну історію русинів Південної Угорщини зробив Федір Лабош. Його книжка "История Русинах Бачкей, Сриму и Славонии 1745 –1918" (Вуковар) була опублікована постгумно 1979 року. Після того науковці Інституту історії Воеводини написали колективну працю "Iz istorije vudjanskih Rusina do 1941. godine", Novi Sad (1977). Вони досить користувались рукописом згаданої книжки Ф. Лабоша, який тоді ще не був опублікований. Книжкові видання Ф. Лабоша і науковців Інституту історії Воеводини - перші серйозні наукові дослідження, автори яких намагались дати повну історію русинів Південної Угорщини до 1918 року, тобто Югославії до 1941 року.

Після того з'явилися нові книжкові видання. В. Більня опублікував, на наш погляд, не дуже вдалу книжку Rusini u Vojvodini. Prilog izučavanju istorije Rusina Vojvodine (1918-1945), Novi Sad (1987). Янко Олеяр опублікував у часописі "Нова думка" у продовженнях дві монографії: Монографія Руского Керестура (I–XXII), (1982–1987) і "237 роки виколства на руским язик у Югославії" (I–XX), Вуковар (1988–1992). Однак ці дві "монографії" не написані як правдиві монографії, хоч не можна заперечувати, що для дослідників дають цікавого матеріалу. Янко Рамач опублікував книжку "Приведення и дружтвеня живот Руснацох у Южней Угорскей 1848–1918", Нови Сад (1990), науково-популярне видання "Кратка история Руснацох 1745–1918", Нови Сад (1994) та монографію "История школи у Руским Керестуре 1753–1918", Нови Сад (1995). Юліан Тамаш опублікував монографію "Руски Керестур

літопис и история 1745-1991", Руски Керестур (1992). Публікувались також окремі статті в різних часописах і виданнях у Югославії і за кордоном, із області минулого русинів Південної Угорщини авторів М. Жироша, Я. Олеяра, М. Цапа, Я. Рамача, І. Удварія і інших. Це найзначніші праці і книжкові видання із області історії русинів Південної Угорщини, тобто Югославії, але можна сказати, що досі не з'явилася праця, яка б дала повну історію русинів Югославії. Пропонованою дисертацією автор якраз має намір дати повний синтетичний історичний огляд історії русинів Південної Угорщини до 1918 року, тобто до часу розвалення Австро-Угорщини і створення нової південно-слов'янської держави - Королівства сербів, хорватів і словенців, в якому у 1918 році опинились русини.

В історіографії по різному ставились до русинів Південної Угорщини, тобто Югославії, і до питання їхньої національної приналежності. Можна сказати, що серйозні науковці у своїх працях вважали русинів Югославії частиною українського народу. З другої сторони, офіційна югославська політика і люди близькі до неї, чатіше підтримували тезу, що русини у Югославії мають кілька матичних націй, оскільки, мовляв, русини живуть в Угорщині, Чехо-Словаччині, тобто Словаччині, Польщі і Україні, або що вони не мають матичної нації, тобто, що їхньою матичною державою є Югославія. Таке офіційне становище, яке практично утрималось до наших днів, мало дуже негативний вплив на почуття національного ідентитету у широких масах людей. Кар'єристи з ряду русинів на цій тезі будували свої кар'єри.

Слід пояснити вживання етноніму русин. У дисертації автор для русинських переселенців, які протягом XVIII-XIX ст. переселялись із Закарпаття у Південну Угорщину, вживає етнонім русини. Цей етнонім вживає тому, що русинів у комітатах Бачка і Срим до 1918 року завжди офіційно називали русинами, так їх офіційно називали від 1918 року, коли вони ввійшли в склад Югославії, а так вони завжди називали самі себе.

Досить складним було ставлення України і української науки до питання національної приналежності русинів Югославії, яке було зумовлене найчастіше "не втручанням" в справи іншої держави і бажанням радянського уряду утримувати добрі відносини з Югославією. Щоправда, в той час деякі українські науковці з Закарпаття і Західної України, або вихідці з тих областей, у своїх зв'язках з русинами Югославії і у своїх наукових працях завжди підкреслювали, що русини Югославії - частина українського народу, визнаючи, що вони вже мають свою русинську мову та регіональний ідентитет.

Автор дисертації ставить собі завдання дати повну історію русинів Південної Угорщини, ставляючи на чільне місце їхні зв'язки з рідним краєм, бо, на його думку, тільки завдяки цим, ніколи не розірваним зв'язкам з материком русини Південної Угорщини, пізніше Югославії, могли утриматись в чужому середовищі два з половиною століття, зберігаючи свою національність і розвиваючи свою національну культуру, яка є, безперечно, частиною загальноукраїнської культури.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації дати синтез - повну історію русинів Південної Угорщини від 1745-1918 року. Щоб це досягнути, автор досліджує наукову спадщину попередників, критично ставиться до їхніх позицій і даних, які поводили у своїх творах, все перевірює і врешті вказує на всі позитивні надбання і недоліки їхніх праць. Бивчає до тепер ще не використану історичну літературу, яка допомагає у дослідженні теми. У написанні праці автор провідне місце приділяє дослідженню документального матеріалу і вводить у науковий обіг велику за обсягом, ще не використану дослідниками джерельну базу, в першу чергу архівні матеріали. У написанні праці автор ставить собі такі завдання:

1. Проаналізувати соціально-економічне становище, демографічні, церковно-релігійні, культурно-освітні і національно-політичні обставини, в яких проживали русини на Закарпатті до середини XVIII ст. і показати, які чинники впливали, щоб деякі почали переселятись у Бачку.

2. Дослідити соціально-економічні обставини, в яких проживали русини Південної Угорщини від початку заселення у Бачку і Срим до 1918 року і показати, який вони мали вплив на їхнє утримання в новому середовищі, як позначились на їхню міграційність із Бачки у Срим і Славонію, і скільки міграції впливали на асиміляцію і денационалізацію русинів.

3. Простежити зв'язки русинів Південної Угорщини з русинами-українцями на Закарпатті і в Галичині виявити скільки вони допомогли їм у збереженні національного ідентитету і розвитку культури. В першу чергу досліджуються церковно-конфесіональні і культурно-освітні зв'язки.

4. Дослідити як велика відстань і проживання в чужому середовищі і впливи народів, з котрими русини тут спілкувались, впливали на утворення особливих рис національного ідентитету русинів Південної Угорщини.

Методи дослідження. При написанні дисертації автор керується принципами історичної методології, приділяючи велику увагу критиці історичної літератури і джерельного архівного матеріалу. Дослідницька праця спонукала автора триматися хронологічно-проблемного методу, оскільки таким чином він мав можливість хронологічного викладу і розробки поодиноких тем і питань, одночасно вказуючи на проблеми в опублікованих працях попередників у зв'язку з дисертаційною темою і розв'язувати їх.

Наукова новизна дисертації. Автор використовує результати досліджень попередників, котрі раніше досліджували історію русинів Південної Угорщини або бодай побіжно доторкалися цієї теми, але має критичний підхід. Ця критичність виявляється на кількох рівнях: а) вказує на політичну і ідеологічну обмеженість поглядів авторів, які через це не могли реально розглядати проблему; б) вказує на неточну інтерпретацію історичних джерел, що зумовлювалося недбайливістю чи поспішністю написання праць, або нерідко і через незнання мови чи обставин часу, про який іде мова у документі. Пізніше на такій помилковій інтерпретації інші автори будували свої погляди і висновки, та так вносили у науку ще більшу плітанину.

Новизна роботи полягає і в значному за обсягом архівному матеріалі, що використаний для написання дисертації, і який вперше вводиться у науковий обіг. Це архівний матеріал з Архіву Крижевської єпархії в Крижевцях (Хорватія), Архіву Калочської архієпископії у Калочі (Угорщина), Державного архіву Угорщини у Будапешті (Угорщина), Архіву Воеводини у Новому Саді (Югославія), Державного архіву Закарпатської області у Берегові, та архівів русинських греко-католицьких парафій у Югославії (у Руському Керестурі, Коцурі, Новому Саді, Беркасові тощо). Цей матеріал дає автору змогу доповнювати дотеперішні знання із області досліджуваної теми і коригувати їх, співставляючи результати найновіших досліджень з дотеперішніми позиціями і даними.

У дисертації автор вперше презентує або детальніше розробляє питання з історії русинів, які вже раніше почав досліджувати і частину вже опублікував у раніших працях. Цим питанням до того часу не приділяли увагу у історіографії про русинів Південної Угорщини. Такими темами є: культурно-освітнє життя русинів у другій половині XVIII ст.; революційні вимоги русинського духовництва у Бачці 1848 року; намагання русинського духовництва і інтелігенції відокремитись від Крижевської єпархії і приєднатись до Мукачівської єпархії і т. п. Автор доводить, що треба уникати схематичного мислення, бо воно часто зводить історика з правдивого шляху. В історіографії є вже згальноприйнятим, що зв'язки русинів Південної Угорщини з братами на Закарпатті сприяли їх національному життю. У праці вказується, що не завжди так було, і не завжди це виявлялось на однаковий спосіб; іноді ці контакти для перших не були плідотворними і не допомагали їм у їхній боротьбі за збереження національного ідентитету. Так, наприклад, в кінці XIX ст., коли мадяризація почала прогресивно поширюватись між русинами на Закарпатті і захоплювала також представників Греко-католицької церкви, зв'язки русинів Південної Угорщини із змадяризованою русинською інтелігенцією і представниками Мукачівської єпархії не могли

позитивно впливати на національне життя русинів Південної Угорщини, навпаки, вони могли тільки посилювати мадяризацію між ними. Але, якраз в той час русини Південної Угорщини встановили міцніші зв'язки з русинами-українцями у Галичині, звідки одержували книжки, часописи, газети.

У дисертації автор спростовує досить поширену в русинській історіографії тезу, що в кінці XIX ст. Греко-католицька церква, тобто її представники у Бачці, своєю діяльністю сприяли мадяризації русинів. Наші дані свідчать про протилежне: греко-католицькі священики і представники Крижевської єпархії в той час намагались не дозволити перевести русинську конфесіональну школу у Керестурі в общинну. Вони добре розуміли, що це початковий стан, щоб перевести школу в державну, в якій навчання буде проводитися державною мадярською мовою, а такій школі буде посилюватись мадяризація молодих русинів. Нарешті, незважаючи на намагання керестурського пароха, конфесіональну школу все-таки переведено на державну в 1899 році.

Практичне значення дисертації. Автор намагається дати вперше в історіографії повну історію русинів Південної Угорщини від 1745–1918 року. Вводить у науковий обіг великий документальний матеріал, який буде значним джерелом і корисною інформацією для інших дослідників. Крім того, автор на підставі джерельного матеріалу спростовує деякі помилкові тези і позиції попередників, які вже глибоко вкорінені в історіографії.

Результати дисертаційної роботи сприятимуть дальшому дослідженню історії русинів Південної Угорщини. Праця є корисним внеском до дослідження історії народів Воєводини і дослідженню історії української діаспори. Практичне значення дисертації полягає і в тому, що вона буде використатись як обов'язкова література для студентів Кафедри русинської мови і літератури на Філософському факультеті у Новому Саді. Викладачам, котрі викладають історію русинів у початкових і середніх школах у Югославії, вона буде корисною літературою.

Апробація роботи. Автор вже п'ятнадцять років займається дослідженням історії русинів Гвиденної Угорщини від середини XVIII–до початку XX ст. Надрукував приблизно сорок праць: публікував історичні джерела, статті, обговорення, рецензії у часописах і збірниках русинської, сербсько-хорватською і українською мовами. Опублікував три книжкові видання: *Привредни i друštveni život Rusnaceh u Južnej Ugorskeji 1745–1848* (1990), *Кратка история Руснацев 1745–1918* (1994) та *Школа у Руским Керестуре 1753–1918* (1995). Брав участь у міжнародних наукових конференціях з доповідями: Дебрецин (1989), Новий Сад (1990), Бекешчаба (1991), Пряшів (1991), Ужгород (1991, 1993) і Бая (1994). Магістерську дисертацію (в рангу української кандидатської дисертації) захистив на Філософському факультеті Університету у Белграді 1990 року на тему: *Privredni i društveni život Rusina u Južnoj Ugarskoj 1848–1918. godine* с. 216. Згадані книжкові видання автора є в програмі і входять до обов'язкової літератури для студентів Кафедри русинської мови і літератури на Філософському факультеті Університету в Новому Саді. Книжками користуються науковці в Югославії і за кордоном. Рецензії були публіковані у Югославії (Християнський часопис *Дзвонік*, 2, Новий Сад, 1995) і за кордоном (Український історичний журнал, 3, Київ, 1992; *Дружне вперед*, 2, Пряшів, 1995).

Структура і основний зміст роботи. Робота побудована на основі проблемно-хронологічного принципу і складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел і літератури.

У вступі обґрунтовано вибір теми, визначено предмет, мету і завдання дослідження, структура праці та її хронологічні рамки. Дається оцінка стану історіографічної розробки теми, вказано на джерельну базу, наукову новизну і практичне значення дисертації.

У першому розділі "Русини на Закарпатті до середини XVIII ст." автор дає стислий виклад загальних характеристик соціально-економічного, демографічного, релігійного, культурно-освітнього і національного стану русинів на

історичному Закарпатті до часу, коли почалося переселення русинів у Південну Угорщину. На нашу думку, без цього не можна добре зрозуміти і простежити проблематику історії русинів Південної Угорщини до початку XX ст.

В історіографії русинів на Закарпатті, як у давній (Й. Базилович, М. Лучкай, І. Дулишкович і інші), так і в українській історіографії кінця XIX–першої половини XX ст. (М. Грушевський, І. Крип'якевич, Д. Дорошенко) і в найновішій (О. Субтельний, О. Прицак, і автори Нарисів історії Закарпаття) русини в Угорщині вважались і вважаються частиною українського народу. Жили вони тут ще до приходу мадярів у Тисо-Дунайську низовину. Кордони Угорського королівства розширювалися в XIII ст. і посувалися на північ, до самих Карпат. В той час русинське (українське) населення з угорської сторони Карпат входить до складу Угорського королівства. Українське населення і пізніше переселялось з іншого боку Карпат, з Галичини, на угорську територію, на Закарпаття. Першим масовим переселенням українського народу на територію Закарпаття вважається переселення з Поділля разом з князем Федором Корятовичем у 40-х р. XIV ст. Колонізація українців з Галичини в Закарпаття продовжувалась і в наступних століттях. Спочатку, у XIV–XV ст. це була волоська колонізація, коли на Закарпаття переселялись переважно українські пастухи, а між ними була і певна кількість румунів. В той час на Закарпатті виникають десятки українських сіл. Пізніше на Закарпаття поселялись українські втікачі з Галичини: у Польщі феодальна система вже була розвинена та й експлуатація залежних селян була суворіша. Тому велика кількість селян втікають спочатку в Карпати, а пізніше поселяються на маєтках угорських феодалів. Сюди їх приводили локатори під певними умовами. Звичайно колоністи могли поселятись на маєтках феодалів і отримували від них землю в користування, а перші 6–8, іноді і більше років, були звільнені від оплати феодальних податків. Такі умови приваблювали велику кількість переселенців з іншого боку Карпат.

У XVI–XVII ст. на феодальних маєтках у Північній Угорщині поширюється фільварково-алодіальне господарство. Феодали почали все міцніше прив'язувати підданих селян до своїх маєтків, закріпачувати їх. Збільшувалась відробіткова рента: селяни все більше працювали на феодальних маєтках, відробляли панщину, а все менше могли працювати на своїх ділянках. Часто не могли обробити свої поля, а оренду та інші повинності і оплати треба було сплачувати. Тому деякі покидали частину землі, котрою до того часу користувались. Ці землі захоплювали феодали і таким чином збільшували площу своїх алодіальних земель. Це час майнового розшарування селян: збільшувалась кількість малоземельних селян, котрі мали 1/4, 1/8 сесії, навіть і менше, а зменшувалась кількість селян, котрі володіли цілою або 1/2 сесії.

Становище залежних селян погіршувалось і через все більші державні податки, які зростали в часи воєн Габсбурзької монархії проти Туреччини і в часи частих селянських повстань у Східній і Північно-Східній Угорщині. Багато лиха селянам на Закарпатті принесли антигабсбурзькі повстання під проводом трансільванійських князів. У тих повстаннях брали участь і українські селяни, але в них нічого не здобули. Під час повстань їхній край багато потерпів, маєтки були зруйновані, села пограбовані.

Переписи населення Угорщини 1715 і 1720 року дають досить сумну картину Північно-Східної Угорщини: край був пограбований, багато маєтків було знищено. Селяни покидали свій край. Багато сіл було порожніх або напівпорожніх. Люди переважно йшли на південь, а деякі йшли і на другий бік Карпат, у Галичину. Проте, край не залишився надто незаселеним. На місце виселених згодом приходили нові втікачі з Галичини і поселялись на Закарпатті.

На підставі деяких даних можна сказати, що у Південно-Східній Угорщині, на території, на яку поширювалася юрисдикція Мукачівської єпархії над греко-католиками, в середині XVIII ст. було приблизно 200.000 русинів.

Деякі науковці доводять, що християнство на Закарпатті поширювалось ще в часи місії слов'янських апостолів, братів

Кирила і Мефодія, коли вони поширювали християнську віру у Великоморавському князівстві. На жаль, є дуже мало даних, які б засвідчували, що християни від того часу в цьому краї мали свою церковну організацію. Більше даних про православні монастирі на Закарпатті є з кінця XIII ст., а про православну Мукачівську єпархію - з XV ст.

На початку XVII ст. єзуїти посилюють свій вплив, аби повернути протестантів до лона католицької церкви. Вони також намагаються з'єднати православних з католицькою церквою. Перші акції єзуїтів між православними русинами були без успіху. Однак, в середині XVIII ст. (1646 р.) частина православних священиків Мукачівської єпархії прийняли унію католицькою церквою. Під кінець XVIII ст. приблизно половина русинів на Закарпатті були греко-католиками, інші були православними. Спочатку Мукачівська єпархія не була зовсім незалежною, бо її єпископів вважали обрядовими вікаріями римо-католицьких єпископів у Егрі.

Православна церква в Угорщині мала досить тісні зв'язки з православними, котрі жили по другий бік Карпат, у Галичині і Наддніпрянщині: звідти до них часто приходили православні священики, туди часто йшли за священиків молодь із Закарпаття, звідти приносили церковні книжки і інші церковні речі. Та і пізніше, коли русини на Закарпатті прийняли унію, вони не порвали зв'язків з братами у Галичині і Наддніпрянщині.

На початку XVIII ст. уряд Габсбурзької монархії заборонив приносити кириличні книжки з Росії. На кордонах дуже стежили, але книжки з Росії все таки потрапляли в Угорщину.

З початку XVII ст. відкриваються початкові школи для русинських дітей. У 1744 році у Мукачеві засновано богословську школу. Під кінець XVII ст. у єзуїтській друкарні у Трнаві друкуються кириличні книжки для русинів у Угорщині: Катехізис (1698) і Буквар (1699) мукачівського єпископа Де Камеліса. Однак, під кінець XVIII ст. вже відчувається, що частина русинської інтелігенції, в тому числі і священики, котрі закінчували школи у римо-католицьких

освітніх закладах, все більше відчужуються від свого народу, асимілюються і зближуються до римо-католицького обряду. Мукачівський єпископ А. Бачинський намагався запобігти тому процесу і наполягав, щоб його клір з паствою спілкувався тільки народною мовою.

Другий розділ "Русини Південної Угорщини з середини XVIII – середини XIX ст." має шість підрозділів.

а) Колонізація Бачки у XVIII ст. Тут автор дає загальну характеристику політичних, соціально-економічних і демографічних обставин Південної Угорщини, зокрема Бачського комітату (у югославській і сербській історіографії прийнято цей комітат називати просто Бачка), щоб таким чином висвітлити обставини у краю, куди в середині XVIII ст. почали переселятись русини із Закарпаття.

Після майже півторастолітнього турецького панування при кінці XVII ст. ціла Середня і Південна Угорщина знову увійшла до складу Габсбурзької монархії. Довголітнє турецьке управління і постійні війни, які проходили на цій території, спричинили у Бачці велику господарську кризу. Тут було дуже мало населення, приблизно 30.000 мешканців, переважно православних сербів, трохи менше римо-католиків шокців і буневців. Всі вони займалися екстензивним скотарством, а дуже мало землеробством. У 1690 р. в Угорщину прибуває велика кількість сербів під проводом патріарха Арсенія Чарноєвича із сербських земель на Балканах, що були під турецькою окупацією. Під час турецького панування і постійних війн населення, яке тут жило, під постійним тиском зі всіх сторін, і саме стало суворе. Серби, котрі десятиліттями були озброєні, і тоді, коли закінчилися австро-турецькі війни, не покидали свою зброю і не могли пристосуватись до мирного життя. Було багато таких, котрі збирались у більші групи, звичайно 50–70 людей, і організовували розбійницькі ватаги. Вони нападали не тільки багатих на купців і багатих людей, але приходили і у села і все грабували. Австрійський уряд намагався всіма силами припинити цей рух. Врешті, розбійництво було знищене.

Віденський двір від початку XVIII ст. почав розробляти плани колонізації навоздобутих земель, в тому числі і Бачки. Колонізацію треба було провести якнайскоріше. Це спричинялося кількома факторами. Бачка була дуже мало заселеною, господарське життя було на дуже низькому рівні. Розбійницькі ватаги робили життя небезпечним. Двір хотів провести колонізацію і через політичні причини: поселити на кордоні з Туреччиною німців з німецьких земель, котрі б у критичний момент могли бути підпорою для політики двору. У Відні вважали, що німці вже були на вищому господарському рівні і тому могли б стати рушійною силою господарського відродження у новоздобутих областях.

Для поселення великої кількості німецьких колоністів уряд тоді не мав фінансових засобів, оскільки їм треба було підготувати поселення, збудувати хати і створити добрі умови для господарства. Тільки під такими умовами німецькі колоністи з німецьких земель хотіли переселятись у ті запущені і відсталі краї. Тому Угорська надвірна камера, яка управляла новозавойованими землями, почала проводити колонізацію так, як могла. Почала переселяти сюди всіх, хто мав охоту поселитись і розпочати нове господарське життя. Так почалася колонізація Бачки: сюди почали поселятись німці, мадяри, словаки і русини. Тільки німців камеральна адміністрація поселяла на вигідніших умовах.

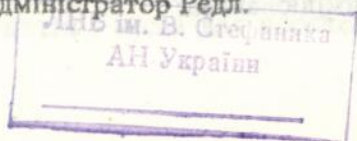
б) "Переселення русинів у Бачку" (Початки, джерела, релігійна і національна приналежність переселенців та їх соціальна структура). В історіографії вже прийнято вважати, що перші русинські колоністи прибували у Бачку вже у 40-х роках XVIII ст., на камеральний маєток у Кулу і в інші поселення. Однак, деякі архівні матеріали згадують, що деякі з них прибували сюди вже у 30-х роках XVIII ст. Перші переселенці прибували сюди з областей Північно-Східної Угорщини найчастіше напівлегально і тут поселялись. Частіше приходили тільки чоловіки без сімей і парубки. Це свідчить, що на початку багато хто не думав про переселення, або поселення на певне місце, але радше це був пошук можливостей заробітку, а потім і місця для поселення. Про

перших переселенців збереглась обмежена інформація: найчастіше відомі тільки їхні імена і прізвища. Русинські поселенці на камеральному маєтку у Кулі повідомили камерального адміністратора Йосифа де Редла, що в північно-східних комітатах Угорщини є багато русинів, котрі би могли і хотіли переселитись сюди. Так у 1751 році адміністратор Й. Редл підписав контракт про переселення 200 русинських греко-католицьких сімей із "горішніх комітатів" Угорщини, з території, на якій греко-католики були підпорядковані юрисдикції мукачівського єпископа, і дав його лібертинові Михайлу Мункачі, щоб він з тим листом пішов на вербувати людей, котрі захочуть переселитись сюди під умовами, які були згадані у контракті. Тоді почалося офіційне поселення русинів у Бачку, на камеральний маєток у Керестурі, який в той час був незаселеним. Про більшу частину переселенців невідомо, звідки сюди прибули, але про деяких знаходимо дані, які засвідчують, що люди сюди прибували майже із всіх комітатів Північно-Східної Угорщини, де в той час жили русини, а це комітати: Берег, Унг, Угоча, Мараморош, Земплин, Шариш, Спіш, Абауй-Торна, Гемер, Гевеш, Боршод, Саболч, Сатмар, а деякі з комітату Чанад, з містечка Макова та навіть і з Трансильванії. Процес поселення русинів у Керестур тривав приблизно два десятиліття, а найінтенсивнішим був у 60-х роках XVIII століття. Після Керестура наступне поселення, в яке поселялись русини із Закарпаття в більшій кількості, був Коцур. У той час там вже жили православні серби, але ще було вільне місце для нових колоністів. Адміністратор Редл 1763 р. підписав контракт про поселення 150 русинських греко-католицьких сімей із Закарпаття у Коцур і дав його лібертинові Петру Кішу з Керестура, щоб той на вербував і привів охочих поселитись в це село. У ті роки русини у меншій кількості поселялись і в інші камеральні села Кулського маєтку - у Шови, Обровець і інші. Та там вони не утримались: одні пізніше переселились у села, де тоді русини жили у більшій кількості, а інші, живучи між православними сербами, і самі прийняли православну віру і так асимілювались.

У контрактах про поселення русинів у Керестур і Коцур записані умови, під якими люди тут поселялись. На самому початку було підкреслено, що поселятись сюди можуть тільки русини греко-католики. Тут стоїть і обіцянка, що вони не будуть кріпаками, але вважатимуться підданими камери, яка з ними підписує контракт і наділить їх землею. За отриману у користування землю вони були повинні платити камері оренду і інші повинності і оплати грошима, натурою і відробітковою рентою. Хоча у контрактах ясно було сказано, що тут можуть поселятись тільки русини греко-католики, виявилось, що з русинами прийла і невелика кількість румунів, серед яких деякі були православної віри.

Про соціально-економічне положення переселенців є небагато даних, проте на їх підставі можна створити досить ясну картину. Переважно це були бідні селян без якогось більшого майна. Деякі мали тяглову худобу. Коли тут поселились, від камери одержали землю у користування. Крім селян тут було і кілька ремісників: колісників, ковалів і інших. У перших переписах мешканців Керестура знаходимо і людей, нездатних до праці: сліпих, калік, дуже старих, розумово відсталих. Напевно тому вже у контракті про поселення русинів у Коцур 1763 р. було підкреслено, що сюди можуть поселятись тільки люди здатні до праці на полі.

Камеральна адміністрація обіцяла переселенцям, що кожний отримає для користування стільки орної землі і лук, скільки сім'я спроможна сама обробляти. На початку дійсно було досить вільної землі і кожний її міг отримати. За отриману землю люди платили власникові землі оренду. Крім цього, люди у Керестурі мали давати камері сьому частину від вирощених зернових, а у Коцурі повинні були давати дев'ятину і десятину. Десятою частини від овочів і конопель не платили. Панство їм дало у вільне користування шинок на пів року, з 1 жовтня до 31 березня. Хати собі самі будували (на відмінну від німецьких колоністів, котрих уряд поселяв на свій кошт, у хати, які були якраз для них збудовані) з твердого матеріалу. Дерево для будування і очерет для покриття хат їм пообіцяв безкоштовно камеральний адміністратор Реді.

У самому контракті вже було обіцяно, що, у разі, якщо кількість мешканців у певному часі настільки збільшиться, що їм буде бракувати землі, камера наділить їх землею із сусідніх пустирів. У перші роки, поки переселенці були звільнені від оплати податків і інших повинностей до камери і комітату, вони сповна використали ці вигоди і економічно зміцніли. Вирощування зернових, передусім суміші пшениці з житом, ячменю і вівса було вигідним, пересічно давало не менші врожаї ніж у сусідніх камеральних селах. Землю селяни отримували у сесіях: найчастіше одне селянське господарство отримувало 1/2–3/4 сесії землі, а рідше цілу сесію або і більше. У селі були і желярі і напівжелярі: деякі з-поміж них були ремісники, а інші були слугами і наймитами.

Від самого початку переселення у Бачку русини переважно займалися землеробством. Спочатку переважала двопільна система. Люди найбільше вирощували суміш пшениці з житом, овес і ячмінь, менше кукурудзу, коноплі і овочі. Виноградників і садів було дуже мало. Якщо рік був добрий на врожай, мешканці легко могли сплатити всі податки і виконати всі повинності до комітату і камери, і залишити збіжжя для споживання і для посіву, та ще залишалась певна частина для продажу. Але нелегко було відправити зерно на ринок і продати його: коли рік був врожайним, тоді майже всі люди в селі мали досить збіжжя для своїх потреб і не було кому продати. Тоді подібні обставини були і у сусідніх камеральних селах. На ярмарки треба було їхати в міста, а туди не було легко прибути: треба було мати добру тяглову худобу. Хто її не мав, не міг потрапити на ринок і продавати там свої продукти. Часто траплялось, що рік був поганим на врожай: посухи, а ще частіше повені, зменшували врожай. Слід підкреслити, що камеральна адміністрація вважала, що земля у межах керестурської і коцурської общин першого класу, але вона була низовина, і у роках, багатих на дощі підземні води піднімалися на поверхню і заливали великі площі орної землі і лук. В такі роки врожай був мізерним, а люди не могли сплачувати податків і виконати всі повинності. Часто не було хліба для потреб сім'ї. Тоді люди зверталися до камеральної

адміністрації і комітатського правління з проханнями, щоб оплати було зменшено або і зовсім скасовано. Камеральні комісії виходили у поля, оцінювали збитки і робили списки всіх селян, чиї поля були під водою, але на цьому все закінчувалось. Камеральна адміністрація не хотіла звільняти людей від сплати податків. Щоб хоч трохи полегшити становище підданам, вона пропонувала переносити борги на наступні роки, коли врожай буде кращим. Однак, це людям мало допомагало, оскільки, коли один за одним чергувались неврожайні роки, борги селян накопичувались, і потім їх люди вже більше не могли сплатити. За таких обставин деякі люди були переконані, що земля приносить їм тільки велику роботу, оплати і інші повинності, борги замість прибутку, та відмовлялись від частини або і всієї землі, яку одержали від камери в користування.

У Бачці камеральна адміністрація 1772 р. почала на своїх мастках впроваджувати так званий угорський, тобто терезіянський урбарій із 1767 р. В той час цей урбарій був впроваджений і у камеральних поселеннях де жили Русини - у Керестурі і Коцурі. Для підлеглих селян він був дуже тяжким передусім через велику відробіткову ренту. Селянин, котрий одержав у користування цілу сесію, був повинен відробити 104 дні робочої ренти на рік. Камеральна адміністрація, аби трохи полегшити становище підданам, замість урбарія почала у практиці впроваджувати урбаріальні контракти, котрі були дійсними кілька років. Вони в основному були зроблені на підставі урбарія, однак для людей були вигіднішими, в першу чергу тому, що їм давали змогу відкупити відробіткову ренту грошми, замість того, щоб її відробляти.

За урбарієм 1772 р. керестурська община одержала в котистування 188 сесій: у селі були 224 селянські господарства, 25 господарств желярів і 20 господарств напівжелярів. Одна сесія землі дорівнювала 32 гольтам орної землі, 22 гольтам лук, значить, 54 гольтам експтравілану, і одному гольту інтравілану, на якому була хата і сад. Гольт рахувався 1.100 квадратними сажнями. Значить, ціла сесія дорівнювала 37,5 катастральним гольтам, тобто 21,3 гектарам землі. Подібні

обставини були і у Коцурі. Щоправда, площі землі, якими камеральна адміністрація наділяла общини, в одному році могли бути трохи менші, в іншому незначно розширювалися, але в середньому одне селянське господарство мало 0,5–0,6 сесії землі.

На підставі деяких даних у Керестурі вже у 1751 р. було 120 сімей русинів греко-католиків, але дані переписів з 1753 і 1756–1757 року дають набагато меншу кількість мешканців. Нова хвиля русинських поселенців прибуває у Бачку у 60-х р. XVIII ст. : у 1764 році у Керестурі був 1341 мешканець, 1765 року - 1384. У наступних роках кількість мешканців у селі постійно збільшувалася: у 1773 році було 1778, у 1787 році - 2.198 мешканців.

У Коцурі кількість русинів збільшувалась повільніше, але кількість сербів постійно зменшувалась: у 1764 році у селі було 386 русинів і 391 серб, у 1765 році - 494 русинів і 361 серб. У 1778 році у Коцурі було 96 русинських сімей, всього 658 душ, а сербів на той час вже не було. За переписом 1787 року у Коцурі вже було 1.615 русинів.

Таке швидке збільшення кількості мешканців у русинських селах Керестур і Коцур засвідчує, що воно не могло бути наслідком тільки природного зросту населення. Сюди до кінця 70-х років XVIII ст. прибували нові поселенці із Закарпаття. Таке швидке збільшення кількості мешканців викликало і певні демографічні і соціально-економічні проблеми. Поки кількість мешканців збільшувалась, площі орної землі і лук в межах керестурської і коцурської общин не збільшувались, або збільшення було незначним. Нові поселенці, які постійно прибували, одержували від камеральної адміністрації менше землі, або її навіть і не одержували. Перенаселеність відчувалась все сильніше. Зростала кількість безземельних сімей. Жителі, тобто общини, почали просити камеральну адміністрацію, щоб нових поселенців і господарств, які не мали землі, наділила ділянками з сусідніх пустирів, як це було згадано у контракті про поселення у Керестур. Однак, камера нерado наділяла землю своїм підданим з камеральних пустирів, та навіть їм не

хотіла давати землю в оренду. Радше великі пустирі давала в оренду багатим сербським і вірменським купцям, котрі там утримували значну кількість великої рогатої худоби, яку потім продавали на великих ринках, найчастіше в австрійських землях.

Прохання русинів з Керестура, щоб камера наділила громаду новими площами землі, була надіслана і до самого імператора Франца I, але й це не дало бажаних успіхів. Тому багато русинських сімей, в першу чергу найбідніших, які не мали землі і дуже тяжко могли прохарчуватись, почали думати про виселення. У своїх селах вони як наймані робітники не могли знайти роботу і джерело заробітку, а подібні обставини були і в сусідніх камеральних селах, оскільки і там люди переважно самі обробляли свої ділянки і не була їм потрібна допомога наймитів. Тому люди, котрі не мали землі, або мали її дуже мало і не могли вижити, були змушені шукати заробіток далеко від своїх сіл, найчастіше аж на другому березі Дунаю, у Сримі. Тут у виноградниках для наймитів була робота майже протягом цілого року.

Вже у 60-х роках з Керестура і Коцура деякі жителі почали виселятись через несприятливі соціально-економічні обставини. Тоді деякі жінки, найчастіше вдови, але і незаміжні дівки, приходять у місто Новий Сад і знаходять роботу як служанки у заможніших міщан. Пізніше сюди прибувають і чоловіки і знаходять роботу як слуги і наймити. Деякі приходили в околиці Нового Саду, або, ще частіше переправлялись на другу сторону Дунаю і знаходили роботу у сримських виноградниках. Вони затримувались тут майже протягом цілого року, поки для них там була робота. Після певного часу наймити постійно поселялись там, де знаходили роботу і засоби для життя.

Про перших русинських виселенців з Керестура і Коцура у 60-х роках XVIII ст. маємо небагато даних. Це зумовлено тим, що вони не були зразу зареєстровані, коли приходили до міста. Часто вони приходили сюди тільки шукаючи роботу і не подавали місцевим органам заяву про своє переселення. До того ж і міська адміністрація не завжди все точно

реєструвала, а коли й записувала людей, які прибували до міста, не завжди реєструвала їх національність і релігійну приналежність. У 1780 році у Новому Саді було вже приблизно 50 русинів. Тоді тут засновано греко-католицьку парафію. За даними перелісів кінця XVIII–початку XIX ст. у новосадській греко-католицькій парафії вже було 335 греко-католиків. Тут слід підкреслити, що кількість русинів і греко-католиків майже завжди співпадають, оскільки греко-католиків іншої народості тут не було, або могла бути тільки незначна кількість.

Коли у 1777 році для русинів греко-католиків у Бачці і для хорватів (за походженням православних сербів) засновано греко-католицьку Крижевську єпархію, для її отримання виділено маєток Шид у Сримі. Маєток був на кілька сотень кілометрів віддалений від центру єпархії. На Шидському маєтку жили православні серби. Крижевський єпископ Василій Бубанович знав добре, що в русинських селах у Бачці існує велика перенаселеність, і що значна кількість русинів внаслідок дуже тяжких соціально-економічних обставин у своїх селах вже готові виселитись і поселитись де-як між православних. Єпископ не хотів дозволити, щоб русини виселялись з своїх сіл, де жили компактно, і поселялись в різних селах між православними сербами, бо у цьому бачив велику небезпеку для своїх вірних, що перейдуть на православну віру. Тому він вирішив поселити певну кількість русинів на алодіальну частину єпархіального маєтку у Шиді. Вже у 1803 році тут поселилось 40 русинських сімей з Керестура і Коцура. Напередодні революції 1848–1849 року у Шиді було приблизно 80 русинських сімей.

Виселення русинів з Керестура і Коцура загострюється і у першій половині XIX ст. У 1813 році русини з цих двох сіл почали поселятись на маєток Гросмана у Вайску. На жаль, тут вони не утримались: одна частина пізніше переселилась у Срим, а решта, не маючи тут священика свого обряду, переходили на православну віру і згодом асимілювались з сербами.

У 1824 році у Керестурі знову загострюється питання безземельних сімей і їх важкого становища. Община

звернулася до крижевського єпископа і до Угорської надвірної канцелярії з проханням, щоб камера наділила 154 безземельні сім'ї землею з сусіднього пустиря, званого Біла, і там їх і поселила. У проханні описується важке становище згаданих сімей, котрі вже не можуть вижити у Керестурі. У своєму селі, та і в сусідніх, вони не можуть знайти роботу як наймити. Тому змушені шукати заробітку далеко від свого дому, аж у Сримі. На роботу звичайно йде батько сам, або з дитиною, котра вже була придатна до праці в полі, а мати залишалась вдома з малими дітьми. Так вони заробляють хліб. У просьбі попереджують і єпископа і Угорську надвірну канцелярію, що багато безземельних сімей будуть змушені виселятись з села і поселятись десь між православних сербів, а це може бути великою небезпекою, що вони швидко перейдуть на православну віру і будуть асимілюватись. Проте, камера і тоді не виявила співчуття до турбот русинського населення у Бачці.

У 30-і роки XIX ст. у Сримі, біля Сави і Дунаю, було скасовано восінний кордон. Сербі, які тут були на службі у прикордонної сторожі, і не хотіли перейти під цивільну владу комітатів, переселялись звідси туди, де ще були потрібні на військовій службі. Вони продавали свої маєтки, а купували їх, крім інших, і русини з Бачки. В той час русини почали поселятись у Петровці, Старі Янковці, Бачинці і інші поселення.

Перед самою революцією 1848–1849 року із Закарпаття, переважно із комітату Шариш, вирушила нова хвиля переселенців у Південну Угорщину. Вони поселялись у Сримі в околиці Сримської Митровиці. Це так звана друга русинська міграція в Південну Угорщину. У середині XIX ст. у Південній Угорщині вже було приблизно 8.500 русинів.

г) Церковне і релігійне життя переселенців. У контрактах про поселення русинів в Керестур (1751 р.) і Коцур (1763 р.) було підкреслено, що сюди можуть поселятись тільки русини греко-католики - *Rutheni vere uniti*. Щоправда, невелика кількість русинів поселилась в Кулі ще до початку офіційного поселювання. Деякі з-поміж них, хоча прийшли сюди греко-католиками, пізніше під впливом православних

сербів, з котрими разом жили, перейшли на православну віру. На це, напевно, мали вплив і мова сербів, яку русини могли розуміти, а ще більше обрядова мова і обряди православних сербів. Пізніше ці русини переселились в Керестур.

Зразу, коли почалося офіційне поселення русинів у Керестур, тут для них засновано греко-католицьку парафію. У Бачці в той час не було греко-католицької церковної організації, тому парафія була підпорядкована юрисдикції римо-католицької Калочьської архієпископії.

Перші греко-католицькі священники приходили до Бачки разом з першими групами переселенців. Першим прийшов о. Михайло Кевежді з Макова. Після нього сюди прибув монах ЧСВВ Іларіон Прусницький з Мукачівської єпархії. Коли русини заселились у Керестур, адміністратор камеральної адміністрації у Бачці Йосиф Редл попередив православного бачького єпископа, що сюди можуть поселятись тільки русини греко-католики, і що православному кліру забороняється діяти між ними.

Про церковне і релігійне життя русинів у перші роки відомо небагато. Більше даних є з середини 50-х років XVIII ст., коли у Керестурі почалися сутички між греко-католиками і православними. Священик М. Кевежді під впливом православних священників почав прихилитися до Сербської православної церкви. Тому калочський архієпископ позбавив його сану священника. Ще перед тим адміністратор Редл звернувся до мукачівського єпископа М. Ольшавського і просив, щоб той для русинів у Бачці послав одного священника, які знає русинську і малярську мови. Пізніше цю просьбу до М. Ольшавського повторив і калочський архієпископ Ф. Клобушицький. На початку 1756 року до Керестура прибув священник Г. Росій. Незабаром у Керестурі почалися сутички між греко-католиками і православними. Виявилось, що деякі русини греко-католики перейшли на православну віру. Це дуже збентежило архієпископа і правління Бачького комітату (калочський архієпископ був одночасно і великим жупаном цього комітату). Комітатська адміністрація зразу почала переслідувати греко-католиків апостатів. Тоді в справу

відкрито втручається і Сербська православна церква з центром у Карловцях (сьогодні Сримські Карловці), підтримуючи русинів, які перейшли на православну віру. Представники православної церкви, посилаючись на привілеї православних у рамках Габсбурзької монархії, пробували довести у Відні, що це тиск на православну церкву. Нарешті більша частина православних русинів вернулась на греко-католицьку віру. Ті, хто і далі хотіли залишитись православним, були змушені виселитись з Керестура. Вони поселялись в села православних сербів, а тут були у меншості і швидко асимілювались. Після цього вже не було масового переходу русинів греко-католиків на православну віру. Але траплялися випадки, що окремі особи переходили на православну віру. У XVIII ст. русини досить часто вступали у шлюби з православними сербами. Найчастіше всі вони, як жінки, так і чоловіки, зразу або після певного часу покидали греко-католицьку віру і переходили на православну. Даремно греко-католицькі священники намагались затримати своїх вірних.

Слід сказати, що у XVII і XVIII ст.ст. у рамках Габсбурзької монархії римо-католицька церква прагнула перевести православних сербів на римо-католицьку віру або поширювати між ними унію. Тому православна церковна ієрархія, а під її впливом і простий народ, були досить вороже настроєні не тільки до римо-католиків, але і до греко-католиків. У сербській історіографії русинів поселених у Південній Угорщині, вважали троянським конем православних. Однак, практика показала, що мала горсточка русинів ніколи не загрожувала православним сербам і не мала сили поширювати між ними унію. Факти показують, що процес відбувався в протилежному напрямку: рахуючи у процентах, набагато більше русинів греко-католиків перейшло на православну віру і асимілювалось на сербів, ніж православних сербів прийняло унію під впливом русинів і асимілювались на русинів. Нарешті, треба підкреслити, що так само, як сербів у рамках Габсбурзької монархії від національної загибелі зберегла православна церква і віра, так само і русинів

Південної Угорщини від національної загибелі зберігала їхня греко-католицька церква і віра.

Русини, які переселились із Закарпаття у Південну Угорщину, не порвали зв'язків з рідним краєм і греко-католицьким мукачівським єпископом. У перші десятиліття після переселення цей фактор відіграв найважливішу роль у тому, що вони не втратили свою віру і свою національність. Від мукачівського єпископа вони завжди просили допомоги: щоб послав їм священників, церковні книжки і інші церковні речі.

У 1770 р. русини з Керестура і Коцура, невдоволені, що представники Калочької архієпископії мало допомагають їм у тому, щоб добути найпотрібніші церковні книжки і інші обрядові речі, а також не пізнають їх обряд і не показують розуміння їхніх проблем, звертаються спочатку до калочького архієпископа, а потім і то імператриці Марії Терезії і вимагають, щоб їх повернули під юрисдикцію Мукачівської єпархії. Здається, що мукачівський єпископ підтримував їхні намагання. Імператриця однак прийняла рішення, щоб русини у Південній Угорщині і далі залишились підпорядковані Калочькій архієпископії, але, щоб якийсь вид обрядової юрисдикції, за домовленістю з архієпископом, виконував мукачівський єпископ. На цей час у Відні пробували вирішити справу всіх греко-католиків у рамках Габсбурзької монархії, в тому числі і русинів Південної Угорщини. Нарешті, 1777 р. для русинів у Бачці і для хорватів у Хорватії засновано спільну греко-католицьку єпархію з осідком у Крижевцях. Відтоді ще короткий час до русинів у Бачку приходили священники, які походили із Закарпаття, але це вже не було так часто, як раніше. Вже не приходили висвячені священники, але крижевські єпископи брали під свою юрисдикцію деяких вихованців семінарії св. Варвари у Відні, котрі походили з Закарпаття, допомагали їм під час навчання, а потім висвячували їх на священників і посилали в русинські парафії у Бачку. На межі XVIII–XIX ст. закінчують студії філософії і теології і стають священниками русини, які походили з Бачки.

Слід підкреслити, що в перші десятиліття після переселення русинів у Бачку мукачівські єпископи, хоча і не мали юридичної влади над ними, багато сприяли збереженню їхньої греко-католицької віри а тим самим і збереженню їхнього національного ідентитету.

В кінці XVIII і у першій половині XIX ст. велика кількість русинів виселяються з Керестура і Коцура і поселяються в інших поселеннях у Бачці і у Сримі. Там, де вони поселялись у більшій кількості, де зразу гуртувались біля своєї церкви і засновували свої парафії, там вони утримались як церковна і національна група. Проте там, де поселялись в меншій кількості, або де поселялись тільки поодинокі русинські сім'ї, було дуже мало шансів, щоб вони там утримались як греко-католики і як русини. Не маючи своїх священиків, вони звичайно починали ходити в православну, рідше у римо-католицьку церкву, приймали православну, або римо-католицьку віру, а потім вже швидко асимілювались.

д) **Культура і освіта.** Якщо греко-католицька церква для русинів Південної Угорщини була першою опорою, яка захищала їх від національної загибелі, другою такою опорою була школа, у якій навчання проводилось рідною мовою. Коли русини почали переселятись у Бачку, у Керестурі найперше була заснована греко-католицька парафія і збудована церква (1751 р). Вже 1753 року русини у Керестурі мали і свою школу. Цей факт засвідчує що традицію освіти вони принесли із старого краю, з Закарпаття. Перші вчителі прийшли у Бачку разом з першими групами переселенців. Щоправда, вони не мали якоїсь високої освіти і часто одночасно були і дяками у церкві, але могли дати дітям початкову освіту. Могли навчити їх читати і писати, трохи рахувати і церковного співу.

Про те, як в перші роки виглядало навчання у школі, знаємо дуже мало. Читати у школі вчили із букварів, але, коли їх бракувало, читали і з Часословів і Псалтирів. Всі ці книжки вони діставали на Закарпатті. У листі до імператриці Марії Терезії 1771 р. русини з Керестура і Коцура просили, щоб вона допомогла їм дістати з Відня русинські букварі і русинські катехізиси. Тут, очевидно, мова йде про Буквар, надрукований

у кириличній друкарні Курцбека у Відні. Відомо, що весь тираж цього букваря був сконфіскований і знищений. Збереглося тільки кілька примірників. Тому важко повірити, що хоча б один примірник цього Букваря потрапив до русинів у Бачці.

У 70-і роки XVIII ст. навчання у школі у Керестурі виглядало таким чином. Навчання проводилось русинською мовою. Діти приходили до школи вранці від 8–11 години і після обіду, від 13–16 години. Навчання завжди починалось молитвою: всі діти разом голосно молилися. Після того, також всі разом, голосно повторювали азбуку. Навчання продовжувалось вправами читання, потім писання. Вкінці вчили катехізм. Після обіду знову навчання починалось молитвою. Потім голосно повторювали напам'ять азбуку. Далі повторювали нові лекції, які вчили перед обідом. Відтак ішли вправи читання, писання, і вкінці, вчили катехізм. Вихідні дні у школі були неділя і четвер, але і тоді діти приходили зранку до школи і вчили катехізм. Слід підкреслити, що у XVIII ст. до школи більше ходили хлопці ніж дівчата.

На початку XIX ст. до школи приходила вже переважна частина дітей шкільного віку. В той час у школі навчали вже два вчителі: головний - *magister* і помічник - *praeseptor*. Діти були поділені на два класи: у першому були молодші діти і тут було звичайно 200-300 дітей; у другому класі були старші діти, звичайно 100-200 дітей. Регулярніше приходили до школи молодші діти: старші учні, з II класу, звичайно навесні, коли починалися роботи в полі, часто йшли з баьками в поле і більше не приходили до школи.

У першій половині XIX ст. у школі у Керестурі вивчали такі предмети: Християнську науку, Біблійну історію, Писання, Читання, Русинську мову, Сербську мову, Малярську мову і Церковний спів. Цікаво підкреслити, що в шкільних звітах про вчителів згадується, що вони володіють русинською, сербською, малярською, латинською і німецькою мовами. У той час державні шкільні органи дуже dbали, щоб у школах працювали вчителі, котрі мали відповідну кваліфікацію. Іноді на посаду вчителя громада тимчасово приймала священиків,

поки не знаходила відповідного вчителя. Школа в Керестурі була народна тривіальна. Була під патронатом церкви, тому називалася конфесіональна. Утримувала її сама сільська, тобто церковна громада.

На початку, коли школа тільки почала працювати, платня вчителів була дуже мала. В той час вчителі звичайно одночасно були і дяками. Аж від середини 80-х р.р. XVIII ст. община почала давати вчителям кращу платню. Крім платні, яку одержував від громади, вчитель діставав у користування 1/2 сесії землі. Частину своєї платні він отримував натурально, частину грішми. Громада забезпечувала для вчителя і квартиру.

У XVIII і у першій половині XIX ст. діти у русинських школах у Бачці і Сримі вчилися читати церковнослов'янською мовою. Читати вчили рідше з букварів, оскільки їх не легко було дістати, а частіше з Часословів і Псалтирів. І писати вчили церковними буквами. У школі вчили Християнську науку і Церковний спів, а це значить, що діти вчили про свою віру, впізнали свій обряд і церковний спів. У школі діти здобували свідомість про своє походження, або, точніше сказати, про те, що їх письмо є кириличне, що їхній обряд є східний. В школі навчалися читати і відтак могли читати церковні книжки, Біблію. Багато дітей у школі навчилися і писати, хоча, як засвідчують джерела, не всі, хто ходив до школи, навчився читати і писати. Деякі навчилися в школі писати та писали і пізніше. Вони знаходили часу і охоту і переписували книжки. Переписували тому, що кириличні книжки тоді були дуже дорогими, і їх не легко було добути. Так вони знаходили якісь книжки і в свої рукописні книжки переписували молитви, уривки з життя святих, апокрифи і легенди. Деякі в свої рукописні книжки записували хроніки своїх поселень. Велика кількість рукописних книжок, збережених русинами Південної Угорщини, тобто Югославії, засвідчує, що вони глибоко шанували писане слово, шанували книжки, тому, коли не могли добути друковані книжки, вони їх переписували, або платили людям, котрі вміли гарно переписувати, але свою книжку хотіла мати кожна сім'я.

У всіх поселеннях, де русини поселялись у XVIII і XIX ст., і там де їх була значніша кількість, вони зразу після заснування парафії і будування своєї церкви починали піклуватися і про школу, щоб їхні діти не залишились неграмотними. Так, русини в Коцурі, подібно як і у Керестурі, заснували свою школу через два роки після початку переселення в це село (1765 р.). Пізніше, коли русини переселялись у Шид, Петровці і інші поселення, вони засновували там свої школи.

е) Проблеми національної ідентифікації. У Північно-Східній Угорщині русинів найчастіше офіційно називали латинською назвою Rutheni, або по-мадярськи Ruthen. Так їх офіційно називали і коли вони від середини XVIII ст. почали поселятись у Північну Угорщину, у Бачку, а пізніше і у Срим. Сербі називали їх русинами або просто русами, а в писаних джерелах латинською або німецькою мовою найчастіше вживали назву Rutheni. Самі русини, коли писали про себе латинською або німецькою мовами, вживали назву Rutheni, а в писаних джерелах слов'янською мовою не знаходимо слідів про те, як вони себе іменували.

У історіографії часто згадується, що на Закарпатті аж до початку XX ст. ім'я русин означало не тільки національну приналежність, оскільки цим іменем називали всіх, хто сповідав руську - православну, або греко-католицьку віру. Слід підкреслити, що у Бачці цього не було. Тут завжди зовсім ясно під іменем Rutheni або русини розуміється русинська національність, люди, котрі належать до русинського народу. Ніколи під тим іменем не можна рівночасно розуміти і всіх, хто сповідає греко-католицьку віру. Також, коли говориться про греко-католиків, тобто уніятів - unijati, ...uniti ritus - це ще не означає русинів, а тільки вірників греко-католицької віри.

У XVIII ст. національну свідомість не можна визначати в сучасному розумінні цього слова. Слід сказати, що національна свідомість в той час часто визначалася приналежністю до віри, тобто церкви. Так було і між русинами у Бачці. Тут звичайні люди під своєю греко-католицькою вірою розуміли не тільки

приналежність до греко-католицької церкви. Вони це, як засвідчують документи, розуміли набагато ширше. Обряд для звичайних людей, котрі не розуміли суттєвої різниці між греко-католицькою і римо-католицькою, або греко-католицькою і православною вірами, був головною ознакою віри. Тому вони найбільше побоювались, аби не втратити свій обряд, тобто, дбали, щоб у церкві все відправлялось так, як колись відправлялось у старому краї, на Закарпатті. Люди недовіряли римо-католикам, а тому, що їхні парафії у Бачці до 1777 р. були підпорядковані юрисдикції римо-католицького архієпископа, вони завжди боялися, що римо-католицький архієпископ і його священики будуть нав'язувати їм в обряд латинські елементи. Там, де в обряді була менша різниця, звичайні люди не бачили суттєвої різниці віри. Тому вони спочатку більше схилилися до православних, з ними спілкувалися, з ними навіть вступали у шлюби. Однак, після певного проміжку часу, всім стало ясніше, що в шлюбах з православними вони втрачають, бо найчастіше ті, хто вступали в такі шлюби, не тільки ставали православними, але переставали вважатись русинами.

У першій половині XIX ст., коли важке соціально-економічне становище змушувало найбідніших людей думати про виселення з Керестура і Коцура, вони довго не могли зважитися покинути своє село. Знали, що багатьом прийдеться покинути своїх рідних, знайомих, свою церкву, і піти жити між чужий народ. А там, між чужими, де не будуть мати своєї церкви і свого священика, де діти не будуть ходити до школи, у якій навчатимуться рідною мовою, вони швидко забудуть і свою церкву, свій обряд і свою мову, і щезнуть як русини. Про таке ставлення до питань церковної і національної приналежності русинів у Бачці у першій половині XIX ст. засвідчує лист до крижевського єпископа з 1824 року.

У XVIII і першій половині XIX ст. русинська інтелігенція у Бачці і Сримі складається майже з одних священиків і вчителів. Свої національні погляди вони часто формували ще в молодих літах, будучи учнями в середніх школах або студентами. Так, русини з Бачки і Сриму, котрі

були у греко-католицькій семінарії у Загребі, разом з хорватами, з якими навчалися і спільно жили, у 40-х роках ХІХ ст. вступають у іллірійський рух хорватського народу. Семінаристи засновують своє Іллірійське товариство і тут формують свої національні світогляди. Хоча це був рух переважно хорватського народу, однак тут дуже міцно висловлюється потреба єднання всіх слов'янських народів, всеслов'янського братства і співпраці. Семінаристи вважали своїми найбільшими ворогами мадяронів, котрі зневажали все слов'янське. Проняті таким національним духом в молодих літах, деякі русинські священики, серед яких слід окремо згадати А. Лабонна, на все життя залишились щирими прихильниками слов'янської ідеї і всеслов'янського єднання. Через те русинські мадярони обвинувачували його перед угорським урядом.

У 40-х роках ХІХ ст. деякі русинські священики з Бачки мали досить тісні зв'язки з русинською духовною інтелігенцією на Закарпатті. Так, коцурський парох Дюра Шовш спілкувався з священиком, публіцистом і культурним діячем І. Раковським. Здається, що мав зв'язки і з О. Духновичем. Нав'язав контакти з редакцією "Вістника для русинів Австрійської держави", який друкувався у Відні, та посилав і свої тексти, щоб їх друкували. Його зв'язки з русинами на Закарпатті у деяких хорватських священиків Крижевської єпархії викликали сумніви, що він проросійськи орієнтований, та вважали його прихильником російського царя.

Третій розділ складається з шість окремих підрозділів.

а) Русини Південної Угорщини в революції 1848–1849 року. Революційні події 1848 року не оминули русинів Габсбурзької монархії. На жаль, не було координації дій всіх русинів у цій державі: окремо діяли русини Галичини, окремо русини Пряшівської єпархії, окремо русини Мукачівської єпархії, а незалежно від всіх русини Південної Угорщини.

В історіографії про русинів Південної Угорщини прийнято вважати, що вони не брали активної участі в революційних подіях. Щоправда, вони не воювали з зброєю в руках. У народних хроніках Керестура і Коцура згадується, що

вони не брали активної участі у міжособистій боротьбі сербів і мадярів, а у своїх селах і тих і інших приймали привітно і давали їм все, що від них вимагали.

У рамках Шидського панства Крижевської єпархії селяни під час революції робили великі шкоди. Маеток був досить пограбований, а найбільше потерпіли панські ліси. Русини у Новому Саді дійсно постраждали під час революції. Після того як малярське військо з петроварадинського укріплення бомбардувало Новий Сад, натови грабіжників обікрали русинську церкву і парафію, а пароху Г. Боїча смертельно поранили. Після того найбільша частина русинів втекла з Нового Саду. Русинську парафію і церкву захопили православні священики.

Результати наших найновіших досліджень засвідчують, що і русини Південної Угорщини, подібно як і інші слов'янські народи Габсбурзької монархії, брали активну участь у революції. Вони сформулювали свої основні церковні і національні домагання і передали їх крижевському єпископу і малярському революційному уряду.

У серпні 1848 року русинські священики з Бачки, підписані "Svi Russi u Bačkoj" у письмовій формі хорватською мовою передали свої вимоги до крижевського єпископа. Основне їхнє домагання - рівноправність для себе і для своєї народності у рамках Крижевської єпархії. У листі вони підкреслили, що, навчені гірким досвідом, вимагають: аби віце архідиякон у Бачці завжди був русин; аби на русинські парафії єпископ завжди призначав русинських священиків; аби у новосадській греко-католицькій парафії було введено русинський церковний спів; аби з парафій у Бачці були відправлені у Хорватію всі священики хорвати, котрі не володіють русинською мовою, бо вони не можуть навчати народ його рідною мовою, а звичайно вони не знають ані малярської мови, яка є тут дипломатичною, тобто урядовою мовою, та не можуть заступатися за русинський народ перед урядом; аби кожного року на кошти Крижевської єпархії три парубки навчалися в Угорщині - у русинських школах. З Крижегців у визначений термін не прийшла позитивна

відповідь, тому русинські священики з вимогами такого їх змісту звернулися і до угорського уряду.

Під час революції це питання не було роз'язано, тому русинські священики і після революції зверталися до компетентних державних органів і вказували, що русини в рамках Крижевської єпархії не є рівноправні з хорватами і що їх хорвати хочуть кроатизувати, а це засвідчували фактами: хоч більшу частину вірних цієї єпархії становлять русини, єпископом завжди є хорват, та і всі головні посади у правлінні єпархії займають хорватські священики; у семінарії також завжди є більше хорватів, ніж русинів. Проте ці вимоги русинських священиків не принесли ніяких наслідків. У Крижевцях головними носіями цієї акції вважали молодих русинських священиків і клериків. Наші дослідження архівного матеріалу засвідчують, що ідеологом і головним організатором акції русинського священства у домаганні національної рівноправності у рамках Крижевської єпархії був коцурський парох Дюра Шовш.

б) Соціально-економічні обставини і характеристики життя русинів. Аграрні закони, проголошені 1848 р. обіцяли сесійним селянам землю, якою вони до того часу користувались. Ці закони нічого не згадували про договірних селян - контрактualістів, котрі користувались алодіальною землею.

Русини Південної Угорщини до 1848 р. переважно жили на камеральних або приватних феодалних мастках як сесійні селяни, і тільки русини у Шиді користувались алодіальною землею на мастку Крижевської єпархії. Так, 1848 р. керестурська громада вживала 208 сесій камеральної сесійної землі: у селі були 491 селянське, 84 желярські і 110 напівжелярських господарств. У 1850 р. у Керестурі вже було більше тисячі сімей, а у 1865 р. згадуються 602 селянські господарства. Відсоток безземельних господарств, желярів і напівжелярів, збільшувався. Вони навіть не могли сподіватися, що їхнє становище може поліпшитися, бо в межах общини не було вільної землі. Вони у своїм поселенні, та ані у сусідніх камеральних, не могли знайти роботи і заробітку у наймах,

оскільки тут переважали невеликі маєтки і власники звичайно самі обробляли свою землю без допомоги найманої робочої сили. Для них єдиною надією було шукати місце, де можна знайти землю і там поселитись, або знайти хоч роботу у наймах.

Комасація у Керестурі і Коцурі проводилась аж у 70-х роках XIX ст. Тоді земля в рамках общини була переміряна і класифікована. Комасація у принципі проводилась з метою, щоб розділені і розсіяні клаптики землі одного власника зібрати до купи і таким чином дати можливість раціонального господарювання. Від того часу у керестурському полі люди почали будувати хутори (салаші). Сучасники говорили, що вони виникали наче гриби після дощу. На хуторах люди могли зручніше і краще господарювати. Там вони могли утримувати більшу кількість худоби, оскільки там було і пасовисько, а і корм для неї був поряд - біля хутора. Годувати худобу у селі вже було трохи складніше, бо корм для неї треба було привозити з поля.

У 70-80-і роки у сільському господарстві запроваджувались нові агротехнічні знання. Замість дерев'яного плугу люди все більше вживали залізний плуг. Годування значнішої кількості худоби давало людям змогу використати хлівний гній для удобрення. Таким чином виснажений ґрунт знову ставав родючим. Попит на панонську пшеницю на західно-європейському ринку в середині 70-х р. зростав. Заможніші селяни використали цю кон'юнктуру і засівали значніші площі цією культурою.

Від 70-80-х років у сільському господарстві запроваджуються нові технічні культури: цукровий буряк і сояшник. В кінці XIX - на початку XX ст. вирощування конопель набирає сильнішого розмаху: люди сіяли коноплі для власних потреб, але все більше і для продажу на ринку.

Згадувані зміни впливали на покращення становища у сільському господарстві. Проте зміни впливали і на приватно-власницькі відносини, які ускладнювались. Самий факт, що у Керестурі 1848 р. було 685 господарств, від того числа 7 господарств мали по одній сесії землі, 29 господарства - 3/4

сесії, 259 господарства - $1/2$ сесії, 196 господарства - $1/4$ сесії, а було ще 84 господарства желярів і 110 господарства напівжелярів, знаючи, що від того часу кількість безземельних господарств збільшувалась, засвідчує, що власницько-мастковий стан керестурського населення був складний. Така велика кількість людей не могла вижити на цій землі, особливо тому, що відсоток безземельних господарств був високим, а для них не було достатньо роботи і можливостей заробітку.

Відносно проведення комасації слід підкреслити, що вона не так легко проводилась. Люди у Керестурі і Коцурі добре знали, що у межах їх общин є великі площі місця якісної землі, звичайно болотистої. Тому, той хто мав землю кращої якості, побоювався, аби на комасації не отримати ґрунт гіршої якості. Крім того, бідніші селяни вже знали, що комасація буде проводитись в інтересах заможніших селян, котрі мали більший авторитет, а до того і грошей, щоб підкупити комісії і отримати землю кращої якості і ближче до села. Вкінці так і сталося.

На початку 70-х років у Керестурі і Коцурі рівень підземних вод підвищувався і великі площі орної землі і лук були під водою. Тому передували кілька років, багатих на дощі. У той час через керестурське і коцурське поле почали прокопувати канал. Однак він не міг зібрати всю зайву воду. Слід було прокопати і менші водосточні канали і ними відводити воду з полів у великий канал. Таким чином були збільшені площі орної землі: люди почали користуватись землею, яка до того часу не могла вживатись через часті повені.

У часи, коли капіталістичні відносини почали більше проникати в русинське село у Бачці, тут відчувався брак кредитного капіталу, якій міг би допомогти у розвитку сільськогосподарської продукції. Частково функцію кредитора русинів перебрала Греко-католицька церква, тобто парафії, у яких жили русини. Парафії давали людям позички з церковної каси з каматою 6% на рік. Такі камати були досить вигідні і тому велика кількість людей брали позички. На жаль, невідомо, як люди використали ці гроші: чи купували землю,

худобу, або сільськогосподарський реманент, чи тільки для сплати річних внесків для викупу землі, боргів або інших податків, чи може і для інших цілей.

У 1876 р. у Керестурі був заснований Кредитний союз - Ощадна каса. Тоді і бідніші селяни мали змогу брати позички. На жаль, ця кредитна інституція діяла коротко.

У кінці ХІХ ст. у Керестурі і Коцурі була проведена ще одна аграрна реформа: було розміряно і поділено громадське пасовище. Поділ був проведений таким способом: хто мав більше землі, відповідно більше одержав з громадського пасовища, хто мав менше землі - менше і одержав, а хто не мав землі, нічого не одержав ані з громадського пасовища. Так заможніші селяни отримали пові площі ґрунту, а найбідніші, желярі і напівжелярі, котрі не мали землі, були позбавлені права користуватись громадським пасовищем, на якому до того часу могли випасати худобу. Безземельні люди були дуже невдоволені таким поділом громадського пасовища. Це позначилось і у народній творчості: народ склав пісні про багатих сільських господарів, котрі провели поділ громадського пасовища за своїми егоїстичними інтересами, а сільську бідноту ставили у ще важче становище. В. Гнатюк записав і оповідання людей про поділ громадського пасовища і про те, як це позначилось на соціально-економічному становищі найбідніших людей.

Після проведення аграрної реформи та комасациї малоземельні селяни і далі були у важкому становищі. Ті, котрі не мали потрібної тяглової худоби, не могли добре обробляти свою землю, та і врожаї були менші. А треба було платити внески для відкупу землі, сплачувати податки від землі і інші громадські податки. Деякі западали в борги і більше не могли їх сплачувати. Доводилось продавати частину землі. Заможніші селяни використовували такі нагоди, купували землю від бідних селян і таким чином збільшували свої маєтки. Період проникнення капіталістичних відносин у русинське село, в Бачці - це доба майнового розшарування селян. Кількість малоземельних і безземельних селян постійно зростала, а виділялась невелика кількість заможних селян.

Для В. Гнатюка, який 1897 р. відвідав русинів у Бачці, присмним враженням було, коли бачив, що вони найважливіші роботи у господарстві виконують машинами: машинами сіяли, машинами косили, машинами молотили збіжжя, машинами лущили кукурудзу. Він підкреслив, що русини у Бачці знаходилися на вищому господарському рівні у порівнянні з рештою угорських і галицьких русинів, тобто українців. Далі він згадує, що вони тоді мали велику рогату худобу угорської породи, звичайно білого кольору з великими і міцними рогами. Мали і гарні і міцні коні, яких нема у Галичині. До того, годують, переважно кукурудзою, велику кількість свиней. В. Гнатюк записав, що русини у Бачці сіяли багато конопель. Частину продавали як сировину, а звичайно велику частину самі і переробляли, ткали полотно і продавали його. Вирощування конопель давало біднішим селянам змогу заробити гроші. Проте, конопельну кон'юктуру більше використали заможніші селяни, котрі використовували дешеву робочу силу і таким чином збільшували своє майно.

Про ступінь розшарування селян засвідчують дані підрахунків соціальної структури русинів у Керестурі і Коцурі в останньому десятилітті XIX ст. Тоді у Керестурі було: 69,88% людей, котрі взагалі не мали землі, або мали не більше 5 гольтів; 24% - від 5-15 гольтів землі; 4,4% - від 15-20 гольтів землі; 1,2% мали від 20-30 гольтів землі. Подібні обставини були і у Коцурі. У обох селах були один або два селяни, котрі мали 100 гольтів, або навіть і трохи більше. У загальних масштабах, які на той час прийняті для Угорщини, русини у Бачці мали карликові маєтки, а не мали своїх людей, котрі б мали великі маєтки.

Бідні селяни і аграрний пролетаріат у кінці XIX ст. жив у дуже важких обставинах. Малоземельні селяни, а таких була переважна частина, з своїх малих маєтків ледве могли вижити. Аграрний пролетаріат був ще у важчому становищі: ті люди дуже тяжко могли знайти роботу як наймані робітники, подденики. Велика кількість аграрного пролетаріату, тобто вільно найманої робочої сили, тільки зменшували ціну робочої сили. В. Гнатюк яскраво описав, у яких умовах жили бідні

селяни і поденники і як їх виживали заможні селяни. Коли 1897 р. почало діяти Незалежне крило Соціал-демократичної партії Угорщини, і коли до нього приєднувались, почали включатись і аграрні робітники, русинський аграрний пролетаріат також включається у його діяльність. Так, 1897 р. у Керестурі організується страйк жінок, страйк робітників, котрі працювали на будівництві общинного дому, і страйк поденників на плантаціях рису. У наступних роках Незалежна партія Варкони дещо припинила свою діяльність, і аж на початку XX ст. знову зростає організована акція аграрного пролетаріату.

б) Демографічні обставини. Велика кількість русинів у Бачці, в першу чергу безземельних і малоземельних селян, через дуже важке соціально-економічне становище була змушена виселятись з своїх поселень і поселятись там, де могли купити землю, або знайти можливість заробітку, щоб вижити. У другій половині XIX і на початку XX ст. кількість жителів у Керестурі і Коцурі постійно збільшувалась. Керестур 1851 р. мав 4.829, а 1921 р. 4.838 мешканців, значить за 70 років кількість жителів у селі збільшилась тільки за 9. Проте, за той період природний приріст у Керестурі був 4.741 мешканців. У Коцурі за 70 років природний приріст числив 2.569 чоловік. Слід запитати, що з ними сталося, куди вони пішли з своїх матірніх поселень. Частково можна отримати відповідь, досліджуючи переселення русинів в інші поселення.

Після революції 1848 р. русини з Коцура і Керестура почали переселятись у Вербас: у 1852 вони ще тут не згадуються, а 1853 р. їх вже було, за даними парафіяльного перепису, 193 душі; 1868 р. – 307 душ. У Бачинці (у Сримі) русини з Коцура і Керестура почали переселятись 1834 р., але аж після революції 1848 р. їх кількість у цьому селі значніше збільшується: 1851 р. було 280 осіб, 1868 р. – 352 особи.

На територію Шайкашського батальйону русини почали переселятись ще у першій половині XIX ст., але значнішого розмаху переселення набирає аж у другій половині того століття: 1851 р. в Дюрдьові було 48 русинів; 1880 р. у Дюрдьові було 326 русинів, а у цілій Шайкашській області (Шайкашський

батальйон як воєнна область був скасований 1873 р.) було 405 русинів; 1890 р. у Дюрдьові було 777 русинів (у Шайкашській області 912); 1893 р. у Дюрдьові було 930 русинів, 1910 р. - 1.576 русинів.

У Миклошевцях (у Сримі) русини почали поселятись після революції 1848 р. У 1853 р. їх у селі було 21 сім'я - всього 142 душі; 1862 р. 43 сім'ї, разом 284 чоловік; 1885 р. їх вже було 460. Крім згаданих поселень, русини в той час поселялись і у Новий Сад, Шинд, Петровці та у багато інших поселень. У кінці XIX—початку XX ст. русини з Бачки і Сриму почали переселятись у Славонію (територія між ріками Дунаєм, Савою і Дравою і славонськими горами Папук і Псунь, сьогодні на території Хорватії). Так, наприклад, у 1900 р. у Славонії було 350 русинів, а у 1910 р. вже їх було 3.683 чоловік. У 1912 р. у Расвому Селі у Славонії заснувано греко-католицьку парафію, у якій було 453 греко-католиків, русинів першої, другої і третьої міграції. У Славонії русини жили у більше ніж 100 населених пунктах.

У кінці XIX—на початку XX ст. русини з Бачки і Сриму почали масово виїжджати у США, Канаду, Аргентину. За офіційними даними 1910 р. з Керестура у США були 157, а з Коцура 204 особи, які працювали за кордоном. Однак не всі, хто там ішли, були зареєстровані, бо багато йшли ілегално. За підрахунками дослідників, у США було 500–600 осіб з Керестура, і з Коцура 400–500 осіб.

Першою міграцією русинів у Південну Угорщину вважається міграція у Бачку 40–70-х років XVIII ст. Після того були ще дві хвилі міграцій русинів з північно-східної Угорщини і русинів-українців з Галичини: друга міграція 50–80-х років XIX ст, третя - від 90-х років XIX —перших десятиліть XX ст. Друга міграція - поселення русинів з Шаришського комітату, з Маковиці і Бардіївського району, у Срим, переважно в околицю Сримської Митровиці. Оскільки вони не поселялись в одному поселенні, але зразу розсіялись по цілому Сримі, великий відсоток їх досить швидко асимілювався. Русини першої міграції їх спочатку не дуже радо приймали. Пізніше вони почали більше спілкуватись з ними. Під їхнім впливом

русини другої міграції засвоювали і мову русинів першої міграції і таким чином утримались. Третя міграція - кінця XIX-початку XX ст. - це поселення русинів-українців з Галичини у Срим і Славонію. Прибували вону сюди дуже бідні і спочатку жили дуже тяжко. Смертність, особливо дітей, у них була високою. Вони звичайно з'єднувались з колоністами другої міграції і так утримались.

За даними перепису жителів Королівства сербів, хорватів і словенців, 1921 р. у державі було 21.850 русинів.

г) Освіта і культура. Вже на початку 50-х років XIX ст. конфесіональна школа у Керестурі зустрілась з проблемою знайти головного вчителя з відповідною кваліфікацією. Тимчасово цю посаду займав молодий священник Я. Санич, але він просив єпископа, аби поставив його у якусь парафію на священничу службу. У Бачці тоді не могли знайти вчителя, котрий міг би зайняти посаду вчителя у Керестурі. Так 1855 р. у керестурську школу прийшов із Закарпаття вчитель Петро Кузм'як. Його прихід не тільки символічно, але і дійсно являв собою новий етап у розвитку конфесіональної школи у селі. П. Кузм'як мав добру освіту: закінчив вчительську школу, а до того ще деякі курси із філософії і теології. Його вчительську і педагогічну роботу високо оцінювали і у селі, і інспектори, і у Крижевцях. Однак, цього не було достатньо, щоб він за свою працю одержував таку винагороду, тобто платню, за яку міг утримувати свою багаточленну сім'ю. Тому він домагався стати дяком, бо платня дяка була набагато вищою від вчительської. На жаль, йому не пощастило. Пізніше він просив єпископа аби висвятив його на священника, переконуючи того, що він і як священник міг би багато допомогти у школі. Однак, єпископ його не висвятив на священника.

Конфесіональна школа з двокласної, якою була у першій половині XIX ст., у другій половині століття переросла спочатку у чотирикласну, відтак у шестикласну. Кількість учнів постійно зростала. У існуючі класні приміщення вже не могли поміститись всі учні, тому треба було будувати нову школу, а потім прийняти у школу і нових вчителів. У той час у Бачку приходили деякі вчителі русини із Закарпаття і вступали

на посади вчителів у русинських конфесіональних школах. Тоді і невелика кількість парубків з Бачки і Сриму їде на Закарпаття і там закінчує вчительські семінарії, а потім вертаються у рідний край і тут працюють вчителями. Рівень навчання у конфесіональних школах підвищувався, однак не дорівнював державним школам. До 1888 р. школа у Керестурі була конфесіональною. Вона була під патронатом церкви, але утримувала її община. Оскільки число учнів постійно зростало, треба було будувати нові класові приміщення і приймати нових вчителів. Громада вже не могла зібрати стільки грошей, аби утримувати свою школу. Тоді представники общини, сподіваючись, що держава хоч трохи буде допомагати, вирішила перевести свою конфесіональну школу у комунальну, тобто общинну. Проте в утриманні школи нічого не змінилось, держава нічого не допомагала. До того ж шкільні інспектори докоряли Шкільному комітету, що навчання у школі не є на відповідному рівні, що школі бракують потрібні підручники, що державна (мадярська) мова не вивчається на належному рівні тощо. Тому представники общини, підбурені шкільними інспекторами, а заохочені обіцянками, що держава згідна перебрати школу під свою опіку, вирішили перевести свою общинну школу у державну.

Врешті, 1899 р. школа у Керестурі стала державною. Навчання почали проводитись державною - мадярською мовою. Люди надіялись, що тут кінець їхнім клопотам щодо утримання школи. Проте швидко переконались, що держава не дуже дбає про шкільні будинки: всі вони були у мізерному стані, а і нових не починали будувати. Людям дуже боліло і те, що їхні діти у школі навчались чужою мовою, а обіцянка, що у державній школі діти будуть вивчати і рідну мову, не дуже дотримувалась. Шкільна влада навіть призначала у керестурську школу вчителів, котрі не володіли русинською мовою. Таке навчання у школі, коли діти не розуміли вчителя, а вчитель їм не завжди міг все точно пояснити, не давало бажаних вислідків. Все таки школа, у якій навчання проводилось мадярською мовою, за ухваленою державними органами програмою, стала полігоном мадяризації русинів. Це

зауважив і В. Гнатюк і записав, що тут мадяризація така сильна, що діти на вулиці незнайомих вітають мадярською мовою. На початку XX ст. держава збудувала у Керестурі дві нові школи.

д) Церковні і конфесійні обставини. У революції 1848 р. русинські священики з Бачки вперше виступили з своїми церковними та національними вимогами. Відтак у 50-і і 60-і роки XIX ст. деякі русинські священики ще намагались відокремити русинів у Південній Угорщині від Крижевської єпархії і приєднати їх до Мукачівської єпархії. Тоді ця акція вже не мала сили і не могла дати ніяких наслідків. Від того часу на цьому настоював єдиний Г. Гвожджак, котрий ще від 1848 р. був прихильником цієї акції. Так, він 1880 і 1891 р. звертався до правління Крижевської єпархії і до уряду і доводив, що русини Південної Угорщини, котрі належать до Крижевської єпархії, не є рівноправними з хорватами в рамках цієї єпархії: русини становлять 2/3 вірників, а хорвати тільки 1/3 вірників єпархії, але єпископами є завжди хорвати; хорвати виконують і всі найважливіші посади у правлінні єпархією. Так само і в єпархіальній семінарії з-поміж 32 семінаристів тільки 5 є русини, всі інші хорвати. Він доводив, що хорватські священики намагаються кроатизувати русинів. Проте вже ніхто з-поміж русинських священиків не підтримував акції Г. Гвожджака.

У церковному житті русинів Південної Угорщини у 80-90-і роки XIX ст. почалося запровадження церковних комітетів у церковних громадах. В основному церковні комітети формувались, аби бути допомогою місцевим парохам в управлінні церковними маєтками. Однак між парохами і комітетами дуже часто виникали непорозуміння та і сутички, оскільки парохи вважали, що комітети їм мають допомагати в управлінні церковними маєтками, а самі комітети частіше хотіли правити церковними маєтками самостійно.

Русинське населення у новозаснованих русинських поселеннях, тобто колоніях, домагалось у єпископа, щоб той зразу посилав їм греко-католицьких священиків, і щоб вони мали свою окрему парафію. Проблеми найчастіше виникали

тому, що русинське населення у нових поселеннях звичайно було бідне і тяжко могло утримувати пароха, будувати свої церкви і парафіяльні будинки. У єпархії завжди відчувався брак священиків, а до того, єпископ нерадо заснував нові парафії і не посилав священиків у нові русинські колонії, поки не переконався, що вони зможуть його утримувати.

Коли у 80-90-і роки керестурська община вже не могла власними засобами утримувати своєї конфесіональної, тобто комунальної школи, деякі члени шкільного комітету наполягали, аби для утримування школи брати гроші у церковній касі, або щоб за ці гроші будувати нові школи. Місцевий парох і правління єпархії не хотіли з цим згодитись. Однак керестурська і коцура парафія хоч трохи допомагали в утримуванні шкіл, оскільки давали дякам дозвіл, аби працювали у школах вчителями, а громада не повинна була окремо платити таким вчителям. Слід підкреслити, що в той час, коли представники керестурської общини намагались перевести свою школу з конфесіональної на комунальну, тобто державну, керестурський парох А. Лабош і єпископ І. Хранилович пробували переконати керестурську громаду, аби цього не робили, попереджуючи, що передаючи школу у державні руки, вони допоможуть мадяризувати русинів. Врешті так і сталося.

У конфесіональному житті русинів Південної Угорщини зробила сильний резонанс одна подія: 1893 р. Янко Югик, ремісник з Коцура, перейшов на православну віру. Це дуже збентежило єпископа і русинських священиків у Бачці, бо знали, що справа іде про акцію Сербської православної церкви по переведенню русинів на православну віру. З архівних джерел і преси довідуємось, що православна церква прагнула притягнути до себе русинів, обіцяючи всім, хто прийме православну віру, що не будуть платити роковини і інші обов'язки. Це дуже вабило бідних людей, котрі дійсно не мали засобів, щоб прохарчуватись. Тоді русинські священики просили єпископа, щоб він звернувся до православного митрополита і просив його припинити агітацію своїх священиків між русинами греко-католиками. Після цього ця

акція поволі припинилась. Відомо, що Я. Югик мав зв'язки з православними русинами з Буковини. Він навіть обіцяв людям у Коцурі, що може привести православного священика з Буковини, котрому люди не будуть повинні платити роковини, і переконував їх, що для них було б краще підлягати юрисдикції православного митрополита у Сримських Карловцях, ніж греко-католицького єпископа у Крижевцях. На початку XX ст. сербські Радикали у пресі проводили агітацію за перехід русинів на православну віру. Однак ці акції не мали помітного впливу на конфесіональне життя русинів Південної Угорщини.

е) Русини у Першій світовій війні (1914–1918). Вже на самому початку війни велика кількість русинів Південної Угорщини була мобілізована до австро-угорського війська. З Керестура, який тоді мав приблизно 5.000 жителів, 1916 року було мобілізовано більше 1.000 мужчин, а у війні загинули приблизно 250. Про обставини в русинських поселеннях під час війни, особливо у Керестурі, багато матеріалу знаходимо у народних хроніках і у Хроніці керестурської парафії Г. Костельника. Багато русинів, як австро-угорські воїни, брало участь у восених акціях на Східньому фронті. Деякі там стали воєннопонеленими, або самі переходили до російського війська. Деякі навіть брали участь у Жовтневій революції. Навесні 1918 року, воїни, котрі повернулися з Східного фронту, 6 піхотна регімента, зробили бунт у Печуї. Там було приблизно 50 русинів з Південної Угорщини. 20 з-поміж них було засуджено на в'язницю. На щастя, швидко прийшов кінець війни і вони були звільнені. Проте двох було покарано на страту.

Кінець війни приніс великі зміни: Австро-Угорщина розвалилася, а на колишній її території були створені і нові держави. Русини Південної Угорщини брали активної участі у створюванні нової держави південних слов'ян. На Великій народній скупщині у Новому Саді 25 листопада 1918 року, де було 757 делегатів, 21 з-поміж них був русин. Скупщина прийняла рішення з'єднатись з Королівством Сербії. Після того 1 грудня було створено Королівство сербів, хорватів і

словенців (від 1929 року - Югославія) в складі якого опинилися русини колишньої Південної Угорщини.

е) Національне питання. До середини XIX століття для русинів Південної Угорщини найміцнішим інтегративним фактором були їхня греко-католицька віра і східний обряд. Значну роль у їхньому збереженню від національної пропасті відіграла і освіта.

Під час революції 1848 року русини Південної Угорщини вперше виступають з своїми національними вимогами, ясно вимагаючи від крижевського єпископа, пізніше і від угорського уряду, рівноправності для своєї національності і основних передумов для вільного розвитку. Після того деякі русинські священики і світова інтелігенція наполягали відокремити русинів від Крижевської єпархії і приєднати їх до Мукачівської. Однак коли зрозуміли, що ця акція немає реальних шансів для успіху, вони відмовлялися від неї. Тільки один Г. Гвожджак всіма силами намагався переконати уряд, що русини у складі Крижевської єпархії не є рівноправними з хорватами, і що їх треба приєднати до Мукачівської єпархії. На нашу думку цей проєкт приєднання русинів Південної Угорщини до Мукачівської єпархії у другій половині чи в кінці XIX ст. не міг багато сприяти кращому розв'язанню їхнього національного питання, оскільки у рамках Мукачівської єпархії на той час відбувалася сильна мадяризація, яку очолювала висока ієрархія греко-католицької церкви.

Русини Південної Угорщини, в першу чергу греко-католицькі священики, від середини XIX ст. встановлюють тісні зв'язки з русинською інтелігенцією на Закарпатті. Від того часу вони отримували деякі русинські газети і купували книжки, які друкувалися на Закарпатті. У русинські конфесійні школи часто приходили вчителі із Закарпаття. І вони допомагали дістати для тих шкіл шкільні підручники, які тоді користувалися в русинських школах на Закарпатті.

У 70-80-і роки XIX ст., коли серед русинів на Закарпатті посилювалась мадяризація, русини Південної Угорщини все більше орієнтуються на русинів-українців у Галичині. Звідтам діставали газети, часописи і різні книжки у досить великих

кількостях. З редакціями газет, часописів і з "Просвітою" нав'язували контакти не тільки інтелігенція, але і звичайні селяни і ремісники. Ці зв'язки русинів Південної Угорщини з русинами-українцями Галичини напевно мали великий вплив на Володимира Гнатюка, щоб вирушив на наукову експедицію між русинів на півдні Угорщини. Тут він пробув 1897 року два з половиною місяця, записав великий за обсягом фольклорний і етнографічний матеріал. Таким чином зберіг від забуття велику частину усної народної творчості русинів Південної Угорщини. Опублікував про них перші серйозні наукові розвідки і так зацікавив ними ширшу наукову громадкість.

В Гнатюк у своїх наукових дослідженнях доводив, що русини Південної Угорщини приналежать до русько-українського народу. Він також нав'язав контакти з русинською інтелігенцією і шкільною молоддю, а ці, під його впливом, пізніше стали культурними діячами русинів Південної Угорщини. Найвизначніший з-поміж них Гавриїл Костельник, родоначальник їхньої художньої літератури, родоначальник їхньої історіографії, поет і письменник, філософ, автор першої граматики їхньої мови, людина, яка залишила тривалі сліди в їхньому культурному і національному житті.

Розваллення Австро-Угорщини і створення Королівства сербів, хорватів і словенців 1918 року, до складу якого увійшли русини, які до того часу жили у складі Австро-Угорщини, принесло їм нові і кращі умови для їхнього культурно-національного життя.

Дисертація завершується висновками, в яких даються головні підсумки наукового дослідження:

- важке соціально-економічне становище на Закарпатті у першій половині XVIII століття змушувало велику кількість найбідніших людей покидати свій край і переселятись, шукаючи кращих умов для життя;

- у першій половині XVIII ст. у Південній Угорщині створюються досить вигідні умови для поселення великої кількості нових колоністів. Так, від 40-х років там прибувають

і русини із Закарпаття і заселяються переважно в двох поселеннях, у Керестурі і Коцурі;

- кращі соціально-економічні обставини у Південній Угорщині впливали, щоб русини тут менше переселялись, ніж на Закарпатті: вони затримувались у поселеннях, де на початку заселялись, менше змішувались з іншими народами і таким чином менше підлягали асиміляції;

- від початку свого переселення у Південну Угорщину русини у своїх поселеннях засновували свої греко-католицькі парафії і свої школи, в яких навчання проводилось рідною русинською мовою. Люди гуртувались біля церкви, зберігали свою віру і свій обряд, діти у школі навчались рідною мовою, а все це зберігало їх від денаціоналізації.

- від початку переселення у Південну Угорщину русини не порвали зв'язків з рідним краєм: перші греко-католицькі священики і перші вчителі приходили їм із Закарпаття; звідтам діставали церковні книжки і речі і найпотрібніші шкільні книжки. Від середини XIX ст. русини Південної Угорщини встановлюють тісніші зв'язки з братами на Закарпатті і у Галичині, звідтам приносять газети, часописи і різні книжки у великих кількостях. Так зв'язки з русинами-українцями Закарпаття і Галичини сприяли не тільки збереженню русинів Південної Угорщини від національної загибелі, а навіть сприяли їхньому культурно-національному відродженню.

Основні публікації дисертанта по досліджуваній проблематиці:

1. Два прилоги історії керестурської школи у 19. сторочу // Творчосц ч. 6. – Нови Сад, 1980. – С. 57–112 (3,5 друк. арк.)

2. Керестурци на Билей у другей половки XVIII вику // Народни календар 1982. – Нови Сад, 1981. – С. 80–85 (0,3 друк. арк.).

3. Коцур 70-их и 80-их роках XVIII вику // Народни календар 1986. – Нови Сад, 1985. – С. 80–88 (0,5 друк. арк.)

4. Чи Руснаци до Бачки од половки XVIII вику присельовани под окреминма условиями и з окреминим целью // Творчосц ч. 13. – Нови Сад, 1987. – С. 53–58. (0,4 друк. арк.)

5. Основни характеристики друштвено-економског положења Руснацох у Угорској до конца XVII вику (1–2) // Шветлосц ч. 2, 3. – Нови Сад, 1988. – С. 186–198, 307–318. (1,5 друк. арк.)

6. Прилог гу историји Руснацох у Бачки у другеј половки XVIII вику // Шветлосц ч. 4. – Нови Сад, 1988. – С. 416–434 (1,1 друк. арк.)

7. Спомини бични керестурски або Спомини одстворенја швета // Шветлосц ч. 5. – Нови Сад, 1988. – С. 527–550 (1,5 друк. арк.)

8. Вработљово учительоване у Старим Вербаше (Прилоги гу историји рускеј конфесијној школи у Старим Вербаше 90-их рокох XIX вику // Шветлосц ч. 6. – Нови Сад, 1988. – С. 688–706 (1,1 друк. арк.)

9. Прилог гу историји школи у Керестуре и Коцуре на початку XX вику // Народни календар 1988. – Нови Сад, 1987. – С. 53–57 (0,3 друк. арк.)

10. Прилог гу историји Руснацох у Петровцох 1834–1850. року // Шветлосц ч. 1. – Нови Сад, 1989. – С. 55–62 (0,5 друк. арк.)

11. Прилог гу историји Руснацох у Петровцох и Миклошевцох 1850–1890 // Шветлосц ч. 2. – Нови Сад, 1989. – С. 234–245 (0,75 друк. арк.)

12. Керестурски урбар з 1772 року // Шветлосц ч. 3. – Нови Сад, 1989. – С. 374–387 (0,8 друк. арк.)

13. Зражене керестурскеј општини з новтарушом Салајом // Шветлосц ч. 6. – Нови Сад, 1989. – 738–746 (0,5 друк. арк.)

14. Вирски и церковни живот Руснацох // Народни календар 1990. – Нови Сад, 1989. – С. 101–106 (0,4 друк. арк.)

15. Прилог гу историји Руснацох у Бачинцох 1834–1890 // *Studia Ruthenica* (1). – Нови Сад, 1988–1989. – С. 94–111 (1 друк. арк.)

16. Прилог гу питању православного руху међзи Руснацама у Бачки 90-их рокох XIX вику // Шветлосц ч. 6. – Нови Сад, 1990. – С. 721–740 (1,1 друк. арк.)

17. Привредни и друштвени живот Руснацох у Южной Угорскей 1745–1848. – Нови Сад, 1990. – 190 с. (12 друк. арк.)

18. Учителюванє Михайла Врабеля у Новим Садзе (1895–1898) // Шветлосц ч. 6. – Нови Сад, 1991. – С. 48–66 (1,1 друк. арк.)

19. Роль церкви і освіти в національному життю русинів Південної Угорщини (1745–1918) // *Nemzetiseg - Identitas. A IV. nemzetközi neprajzi nemzetisegkurato konferencia eloadasai.* – Békésszaba-Debrecen, 1991. – С. 371–376 (0,6 друк. арк.)

20. 240 роки Руского Керестура // Руски календар 1991. – Нови Сад, 1990. – С. 48–54 (0,4 друк. арк.)

21. Олександр Духновичи будзене націоналней свідомости Руснацоху Угорскей // *Studia Ruthenica* 2. – Нови Сад, 1990–1991. – С. 23–35 (0,75 друк. арк.)

22. Руски дияспори накрижних драгох по 1918 рок // *Studia Ruthenica* 2. – Нови Сад, 1990–1991. – С. 75–84 (0,5 друк. арк.)

23. Школау Руским Керестуре (1753–1848) // Шветлосц ч. 2–6. – Нови Сад, 1992. – С. 105–117 (0,8 друк. арк.)

24. 240 роки школи у Руским Керестуре // Руски календар 1993. – Нови Сад, 1992. – С. 32–37 (0,4 друк. арк.)

25. Гнатиюкові записи фольклору русинів Південної Угорщини // Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету. – Київ–Львів–Пряшів–Мюнхен–Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1992. – 88–91 (0,25 друк. арк.)

26. Гнатиюкові записи фольклору Руснацох у Южной Угорскей и його науково статї о нїх як историйне жридли // Шветлосц ч. 1–2. – Нови Сад, 1993. – С. 50–61 (0,75 друк. арк.)

27. Національні і политичні орієнтації руської інтелігенції в Південній Угорщині в XIX ст. // *Культура українських Карпат: традиція і сучасність.* – Ужгород, 1994. – С. 216–229 (0,8 друк. арк.)

28. Кратка история Руснацох (1745–1918). – Нови Сад, 1994. – 134 с. (8,5 друк. арк.)

29. Грекокатолічка церква у Бачки под юрисдикцію Калоческої архієпископії (1751–1777) // Християнський календар "Дзвони" 1995. – Нови Сад, 1994. – С. 89–111 (1,4 друк. арк.)

30. Традиція писаного слова при Руснаках у Южній Угорській од половини XVIII по кінець XIX віка // Шветлосці ч. 2. – Нови Сад, 1994. – С. 133–141 (0,5 друк. арк.)

31. Школа у Руським Керестурі (1753–1918). – Нови Сад, 1995. – 142 с. (9 друк. арк.)

32. Руснаці у Дюрдьові по кінець XIX віка // Шветлосці ч. 1. – Нови Сад, 1995. – С. 88–103 (1 друк. арк.)

Ramač Janko "The History of Ruthenians in South Hungary (1745–1918)". Dissertation for the degree of doctor historical science, filed 07.00.02 – History of Ukraine, Uzhgorod State University, Uzhgorod, 1995.

A synthesis of the history of the Ruthenians in South Hungary has been given for the first time. The candidate has been engaged in research of archive material in Yugoslavia, Croatia, Hungary and Ukraine. He has studied the published historical material and literature related to the subject.

On the basis of voluminous archive material that has not been used in historiography so far, as well as on the basis of formerly partly used historical material and published literature the author gives a lot of unknown, or differently used in historiography, historical data and facts, on the basis of which he gives a completely new synthesis.

In the dissertation the author has critical attitude both towards historical sources – archive material and manuscript heritage of former researches and towards the published sources and historical literature dealing with these questions and points out all former misconceptions, wrong interpretation of historical sources because of different mistakes made out of ignorance or ideological blindness of authors, and all of that has had influence on creating an incorrect, wrong or incomplete picture of the history of the Ruthenians in South Hungary (1745–1918).

Key words: historical sources, historiography, research, source criticism, historical source publishing, scientific works, church jurisdiction, assimilation, confession, diaspora, national identity.

Янко Рамач "История русинов в Южной Венгрии (1745–1918). Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук, специальность 07. 00. 02 - история Украины, Ужгородский государственный университет, Ужгород 1995.

Впервые представлен синтез истории русинов Южной Венгрии (1745–1918). Кандидат провел исследования на материалах архивов Югославии, Хорватии, Венгрии и Украины, проработал опубликованные исторические материалы и литературу, относящуюся к этой теме.

На основании объемного материала архивов, еще не использованного в историографии и на основании уже только частично использованного исторического материала и опубликованной литературы, автор предлагает множество (до сегодняшнего дня неизвестных или другим способом использованных в историографии) исторических сведений и фактов, на основе которых он даст совершенно новый синтез.

В диссертации автор критически подходит как к историческим источникам - материалам архивов и рукописям, оставленным предшественниками исследователями, так и к опубликованным источникам и литературе по истории, занимающейся этими вопросами, и показывает все предшественные заблуждения ошибочную интерпретацию исторических источников из-за различных ошибок, проистекающих или из-за незнаний или идеологической слепоты авторов, а все это влияло на создание неточной, ошибочной или неполной картины истории русинов в Южной Венгрии (1745–1918).

Ключевые слова: исторические источники, историография, исследование, критика источников, публикация исторических источников, научные труды, церковная юрисдикция, ассимиляция, конфессия, диаспора, национальное определение.

Рамач
Янко

Key words: historical sciences, historiography, research, scientific, historical sources, publishing, scientific works, church, institutional, establishment, consensus, national identity, 1911-1918, 1919-1920, 1921-1922, 1923-1924, 1925-1926, 1927-1928, 1929-1930, 1931-1932, 1933-1934, 1935-1936, 1937-1938, 1939-1940, 1941-1942, 1943-1944, 1945-1946, 1947-1948, 1949-1950, 1951-1952, 1953-1954, 1955-1956, 1957-1958, 1959-1960, 1961-1962, 1963-1964, 1965-1966, 1967-1968, 1969-1970, 1971-1972, 1973-1974, 1975-1976, 1977-1978, 1979-1980, 1981-1982, 1983-1984, 1985-1986, 1987-1988, 1989-1990, 1991-1992, 1993-1994, 1995-1996, 1997-1998, 1999-2000, 2001-2002, 2003-2004, 2005-2006, 2007-2008, 2009-2010, 2011-2012, 2013-2014, 2015-2016, 2017-2018, 2019-2020, 2021-2022, 2023-2024, 2025-2026, 2027-2028, 2029-2030, 2031-2032, 2033-2034, 2035-2036, 2037-2038, 2039-2040, 2041-2042, 2043-2044, 2045-2046, 2047-2048, 2049-2050, 2051-2052, 2053-2054, 2055-2056, 2057-2058, 2059-2060, 2061-2062, 2063-2064, 2065-2066, 2067-2068, 2069-2070, 2071-2072, 2073-2074, 2075-2076, 2077-2078, 2079-2080, 2081-2082, 2083-2084, 2085-2086, 2087-2088, 2089-2090, 2091-2092, 2093-2094, 2095-2096, 2097-2098, 2099-2100, 2101-2102, 2103-2104, 2105-2106, 2107-2108, 2109-2110, 2111-2112, 2113-2114, 2115-2116, 2117-2118, 2119-2120, 2121-2122, 2123-2124, 2125-2126, 2127-2128, 2129-2130, 2131-2132, 2133-2134, 2135-2136, 2137-2138, 2139-2140, 2141-2142, 2143-2144, 2145-2146, 2147-2148, 2149-2150, 2151-2152, 2153-2154, 2155-2156, 2157-2158, 2159-2160, 2161-2162, 2163-2164, 2165-2166, 2167-2168, 2169-2170, 2171-2172, 2173-2174, 2175-2176, 2177-2178, 2179-2180, 2181-2182, 2183-2184, 2185-2186, 2187-2188, 2189-2190, 2191-2192, 2193-2194, 2195-2196, 2197-2198, 2199-2200, 2201-2202, 2203-2204, 2205-2206, 2207-2208, 2209-2210, 2211-2212, 2213-2214, 2215-2216, 2217-2218, 2219-2220, 2221-2222, 2223-2224, 2225-2226, 2227-2228, 2229-2230, 2231-2232, 2233-2234, 2235-2236, 2237-2238, 2239-2240, 2241-2242, 2243-2244, 2245-2246, 2247-2248, 2249-2250, 2251-2252, 2253-2254, 2255-2256, 2257-2258, 2259-2260, 2261-2262, 2263-2264, 2265-2266, 2267-2268, 2269-2270, 2271-2272, 2273-2274, 2275-2276, 2277-2278, 2279-2280, 2281-2282, 2283-2284, 2285-2286, 2287-2288, 2289-2290, 2291-2292, 2293-2294, 2295-2296, 2297-2298, 2299-2300, 2301-2302, 2303-2304, 2305-2306, 2307-2308, 2309-2310, 2311-2312, 2313-2314, 2315-2316, 2317-2318, 2319-2320, 2321-2322, 2323-2324, 2325-2326, 2327-2328, 2329-2330, 2331-2332, 2333-2334, 2335-2336, 2337-2338, 2339-2340, 2341-2342, 2343-2344, 2345-2346, 2347-2348, 2349-2350, 2351-2352, 2353-2354, 2355-2356, 2357-2358, 2359-2360, 2361-2362, 2363-2364, 2365-2366, 2367-2368, 2369-2370, 2371-2372, 2373-2374, 2375-2376, 2377-2378, 2379-2380, 2381-2382, 2383-2384, 2385-2386, 2387-2388, 2389-2390, 2391-2392, 2393-2394, 2395-2396, 2397-2398, 2399-2400, 2401-2402, 2403-2404, 2405-2406, 2407-2408, 2409-2410, 2411-2412, 2413-2414, 2415-2416, 2417-2418, 2419-2420, 2421-2422, 2423-2424, 2425-2426, 2427-2428, 2429-2430, 2431-2432, 2433-2434, 2435-2436, 2437-2438, 2439-2440, 2441-2442, 2443-2444, 2445-2446, 2447-2448, 2449-2450, 2451-2452, 2453-2454, 2455-2456, 2457-2458, 2459-2460, 2461-2462, 2463-2464, 2465-2466, 2467-2468, 2469-2470, 2471-2472, 2473-2474, 2475-2476, 2477-2478, 2479-2480, 2481-2482, 2483-2484, 2485-2486, 2487-2488, 2489-2490, 2491-2492, 2493-2494, 2495-2496, 2497-2498, 2499-2500, 2501-2502, 2503-2504, 2505-2506, 2507-2508, 2509-2510, 2511-2512, 2513-2514, 2515-2516, 2517-2518, 2519-2520, 2521-2522, 2523-2524, 2525-2526, 2527-2528, 2529-2530, 2531-2532, 2533-2534, 2535-2536, 2537-2538, 2539-2540, 2541-2542, 2543-2544, 2545-2546, 2547-2548, 2549-2550, 2551-2552, 2553-2554, 2555-2556, 2557-2558, 2559-2560, 2561-2562, 2563-2564, 2565-2566, 2567-2568, 2569-2570, 2571-2572, 2573-2574, 2575-2576, 2577-2578, 2579-2580, 2581-2582, 2583-2584, 2585-2586, 2587-2588, 2589-2590, 2591-2592, 2593-2594, 2595-2596, 2597-2598, 2599-2600, 2601-2602, 2603-2604, 2605-2606, 2607-2608, 2609-2610, 2611-2612, 2613-2614, 2615-2616, 2617-2618, 2619-2620, 2621-2622, 2623-2624, 2625-2626, 2627-2628, 2629-2630, 2631-2632, 2633-2634, 2635-2636, 2637-2638, 2639-2640, 2641-2642, 2643-2644, 2645-2646, 2647-2648, 2649-2650, 2651-2652, 2653-2654, 2655-2656, 2657-2658, 2659-2660, 2661-2662, 2663-2664, 2665-2666, 2667-2668, 2669-2670, 2671-2672, 2673-2674, 2675-2676, 2677-2678, 2679-2680, 2681-2682, 2683-2684, 2685-2686, 2687-2688, 2689-2690, 2691-2692, 2693-2694, 2695-2696, 2697-2698, 2699-2700, 2701-2702, 2703-2704, 2705-2706, 2707-2708, 2709-2710, 2711-2712, 2713-2714, 2715-2716, 2717-2718, 2719-2720, 2721-2722, 2723-2724, 2725-2726, 2727-2728, 2729-2730, 2731-2732, 2733-2734, 2735-2736, 2737-2738, 2739-2740, 2741-2742, 2743-2744, 2745-2746, 2747-2748, 2749-2750, 2751-2752, 2753-2754, 2755-2756, 2757-2758, 2759-2760, 2761-2762, 2763-2764, 2765-2766, 2767-2768, 2769-2770, 2771-2772, 2773-2774, 2775-2776, 2777-2778, 2779-2780, 2781-2782, 2783-2784, 2785-2786, 2787-2788, 2789-2790, 2791-2792, 2793-2794, 2795-2796, 2797-2798, 2799-2800, 2801-2802, 2803-2804, 2805-2806, 2807-2808, 2809-2810, 2811-2812, 2813-2814, 2815-2816, 2817-2818, 2819-2820, 2821-2822, 2823-2824, 2825-2826, 2827-2828, 2829-2830, 2831-2832, 2833-2834, 2835-2836, 2837-2838, 2839-2840, 2841-2842, 2843-2844, 2845-2846, 2847-2848, 2849-2850, 2851-2852, 2853-2854, 2855-2856, 2857-2858, 2859-2860, 2861-2862, 2863-2864, 2865-2866, 2867-2868, 2869-2870, 2871-2872, 2873-2874, 2875-2876, 2877-2878, 2879-2880, 2881-2882, 2883-2884, 2885-2886, 2887-2888, 2889-2890, 2891-2892, 2893-2894, 2895-2896, 2897-2898, 2899-2900, 2901-2902, 2903-2904, 2905-2906, 2907-2908, 2909-2910, 2911-2912, 2913-2914, 2915-2916, 2917-2918, 2919-2920, 2921-2922, 2923-2924, 2925-2926, 2927-2928, 2929-2930, 2931-2932, 2933-2934, 2935-2936, 2937-2938, 2939-2940, 2941-2942, 2943-2944, 2945-2946, 2947-2948, 2949-2950, 2951-2952, 2953-2954, 2955-2956, 2957-2958, 2959-2960, 2961-2962, 2963-2964, 2965-2966, 2967-2968, 2969-2970, 2971-2972, 2973-2974, 2975-2976, 2977-2978, 2979-2980, 2981-2982, 2983-2984, 2985-2986, 2987-2988, 2989-2990, 2991-2992, 2993-2994, 2995-2996, 2997-2998, 2999-3000, 3001-3002, 3003-3004, 3005-3006, 3007-3008, 3009-3010, 3011-3012, 3013-3014, 3015-3016, 3017-3018, 3019-3020, 3021-3022, 3023-3024, 3025-3026, 3027-3028, 3029-3030, 3031-3032, 3033-3034, 3035-3036, 3037-3038, 3039-3040, 3041-3042, 3043-3044, 3045-3046, 3047-3048, 3049-3050, 3051-3052, 3053-3054, 3055-3056, 3057-3058, 3059-3060, 3061-3062, 3063-3064, 3065-3066, 3067-3068, 3069-3070, 3071-3072, 3073-3074, 3075-3076, 3077-3078, 3079-3080, 3081-3082, 3083-3084, 3085-3086, 3087-3088, 3089-3090, 3091-3092, 3093-3094, 3095-3096, 3097-3098, 3099-3100, 3101-3102, 3103-3104, 3105-3106, 3107-3108, 3109-3110, 3111-3112, 3113-3114, 3115-3116, 3117-3118, 3119-3120, 3121-3122, 3123-3124, 3125-3126, 3127-3128, 3129-3130, 3131-3132, 3133-3134, 3135-3136, 3137-3138, 3139-3140, 3141-3142, 3143-3144, 3145-3146, 3147-3148, 3149-3150, 3151-3152, 3153-3154, 3155-3156, 3157-3158, 3159-3160, 3161-3162, 3163-3164, 3165-3166, 3167-3168, 3169-3170, 3171-3172, 3173-3174, 3175-3176, 3177-3178, 3179-3180, 3181-3182, 3183-3184, 3185-3186, 3187-3188, 3189-3190, 3191-3192, 3193-3194, 3195-3196, 3197-3198, 3199-3200, 3201-3202, 3203-3204, 3205-3206, 3207-3208, 3209-3210, 3211-3212, 3213-3214, 3215-3216, 3217-3218, 3219-3220, 3221-3222, 3223-3224, 3225-3226, 3227-3228, 3229-3230, 3231-3232, 3233-3234, 3235-3236, 3237-3238, 3239-3240, 3241-3242, 3243-3244, 3245-3246, 3247-3248, 3249-3250, 3251-3252, 3253-3254, 3255-3256, 3257-3258, 3259-3260, 3261-3262, 3263-3264, 3265-3266, 3267-3268, 3269-3270, 3271-3272, 3273-3274, 3275-3276, 3277-3278, 3279-3280, 3281-3282, 3283-3284, 3285-3286, 3287-3288, 3289-3290, 3291-3292, 3293-3294, 3295-3296, 3297-3298, 3299-3300, 3301-3302, 3303-3304, 3305-3306, 3307-3308, 3309-3310, 3311-3312, 3313-3314, 3315-3316, 3317-3318, 3319-3320, 3321-3322, 3323-3324, 3325-3326, 3327-3328, 3329-3330, 3331-3332, 3333-3334, 3335-3336, 3337-3338, 3339-3340, 3341-3342, 3343-3344, 3345-3346, 3347-3348, 3349-3350, 3351-3352, 3353-3354, 3355-3356, 3357-3358, 3359-3360, 3361-3362, 3363-3364, 3365-3366, 3367-3368, 3369-3370, 3371-3372, 3373-3374, 3375-3376, 3377-3378, 3379-3380, 3381-3382, 3383-3384, 3385-3386, 3387-3388, 3389-3390, 3391-3392, 3393-3394, 3395-3396, 3397-3398, 3399-3400, 3401-3402, 3403-3404, 3405-3406, 3407-3408, 3409-3410, 3411-3412, 3413-3414, 3415-3416, 3417-3418, 3419-3420, 3421-3422, 3423-3424, 3425-3426, 3427-3428, 3429-3430, 3431-3432, 3433-3434, 3435-3436, 3437-3438, 3439-3440, 3441-3442, 3443-3444, 3445-3446, 3447-3448, 3449-3450, 3451-3452, 3453-3454, 3455-3456, 3457-3458, 3459-3460, 3461-3462, 3463-3464, 3465-3466, 3467-3468, 3469-3470, 3471-3472, 3473-3474, 3475-3476, 3477-3478, 3479-3480, 3481-3482, 3483-3484, 3485-3486, 3487-3488, 3489-3490, 3491-3492, 3493-3494, 3495-3496, 3497-3498, 3499-3500, 3501-3502, 3503-3504, 3505-3506, 3507-3508, 3509-3510, 3511-3512, 3513-3514, 3515-3516, 3517-3518, 3519-3520, 3521-3522, 3523-3524, 3525-3526, 3527-3528, 3529-3530, 3531-3532, 3533-3534, 3535-3536, 3537-3538, 3539-3540, 3541-3542, 3543-3544, 3545-3546, 3547-3548, 3549-3550, 3551-3552, 3553-3554, 3555-3556, 3557-3558, 3559-3560, 3561-3562, 3563-3564, 3565-3566, 3567-3568, 3569-3570, 3571-3572, 3573-3574, 3575-3576, 3577-3578, 3579-3580, 3581-3582, 3583-3584, 3585-3586, 3587-3588, 3589-3590, 3591-3592, 3593-3594, 3595-3596, 3597-3598, 3599-3600, 3601-3602, 3603-3604, 3605-3606, 3607-3608, 3609-3610, 3611-3612, 3613-3614, 3615-3616, 3617-3618, 3619-3620, 3621-3622, 3623-3624, 3625-3626, 3627-3628, 3629-3630, 3631-3632, 3633-3634, 3635-3636, 3637-3638, 3639-3640, 3641-3642, 3643-3644, 3645-3646, 3647-3648, 3649-3650, 3651-3652, 3653-3654, 3655-3656, 3657-3658, 3659-3660, 3661-3662, 3663-3664, 3665-3666, 3667-3668, 3669-3670, 3671-3672, 3673-3674, 3675-3676, 3677-3678, 3679-3680, 3681-3682, 3683-3684, 3685-3686, 3687-3688, 3689-3690, 3691-3692, 3693-3694, 3695-3696, 3697-3698, 3699-3700, 3701-3702, 3703-3704, 3705-3706, 3707-3708, 3709-3710, 3711-3712, 3713-3714, 3715-3716, 3717-3718, 3719-3720, 3721-3722, 3723-3724, 3725-3726, 3727-3728, 3729-3730, 3731-3732, 3733-3734, 3735-3736, 3737-3738, 3739-3740, 3741-3742, 3743-3744, 3745-3746, 3747-3748, 3749-3750, 3751-3752, 3753-3754, 3755-3756, 3757-3758, 3759-3760, 3761-3762, 3763-3764, 3765-3766, 3767-3768, 3769-3770, 3771-3772, 3773-3774, 3775-3776, 3777-3778, 3779-3780, 3781-3782, 3783-3784, 3785-3786, 3787-3788, 3789-3790, 3791-3792, 3793-3794, 3795-3796, 3797-3798, 3799-3800, 3801-3802, 3803-3804, 3805-3806, 3807-3808, 3809-3810, 3811-3812, 3813-3814, 3815-3816, 3817-3818, 3819-3820, 3821-3822, 3823-3824, 3825-3826, 3827-3828, 3829-3830, 3831-3832, 3833-3834, 3835-3836, 3837-3838, 3839-3840, 3841-3842, 3843-3844, 3845-3846, 3847-3848, 3849-3850, 3851-3852, 3853-3854, 3855-3856, 3857-3858, 3859-3860, 3861-3862, 3863-3864, 3865-3866, 3867-3868, 3869-3870, 3871-3872, 3873-3874, 3875-3876, 3877-3878, 3879-3880, 3881-3882, 3883-3884, 3885-3886, 3887-3888, 3889-3890, 3891-3892, 3893-3894, 3895-3896, 3897-3898, 3899-3900, 3901-3902, 3903-3904, 3905-3906, 3907-3908, 3909-3910, 3911-3912, 3913-3914, 3915-3916, 3917-3918, 3919-3920, 3921-3922, 3923-3924, 3925-3926, 3927-3928, 3929-3930, 3931-3932, 3933-3934, 3935-3936, 3937-3938, 3939-3940, 3941-3942, 3943-3944, 3945-3946, 3947-3948, 3949-3950, 3951-3952, 3953-3954, 3955-3956, 3957-3958, 3959-3960, 3961-3962, 3963-3964, 3965-3966, 3967-3968, 3969-3970, 3971-3972, 3973-3974, 3975-3976, 3977-3978, 3979-3980, 3981-3982, 3983-3984, 3985-3986, 3987-3988, 3989-3990, 3991-3992, 3993-3994, 3995-3996, 3997-3998, 3999-4000, 4001-4002, 4003-4004, 4005-4006, 4007-4008, 4009-4010, 4011-4012, 4013-4014, 4015-4016, 4017-4018, 4019-4020, 4021-4022, 4023-4024, 4025-4026, 4027-4028, 4029-4030, 4031-4032, 4033-4034, 4035-4036, 4037-4038, 4039-4040, 4041-4042, 4043-4044, 4045-4046, 4047-4048, 4049-4050, 4051-4052, 4053-4054, 4055-4056, 4057-4058, 4059-4060, 4061-4062, 4063-4064, 4065-4066, 4067-4068, 4069-4070, 4071-4072, 4073-4074, 4075-4076, 4077-4078, 4079-4080, 4081-4082, 4083-4084, 4085-4086, 4087-4088, 4089-4090, 4091-4092, 4093-4094, 4095-4096, 4097-4098, 4099-4100, 4101-4102, 4103-4104, 4105-4106, 4107-4108, 4109-4110, 4111-4112, 4113-4114, 4115-4116, 4117-4118, 4119-4120, 4121-4122, 4123-4124, 4125-4126, 4127-4128, 4129-4130, 4131-4132, 4133-4134, 4135-4136, 4137-4138, 4139-4140, 4141-4142, 4143-4144, 4145-4146, 4147-4148, 4149-4150, 4151-41

453049

АВ 32.667